

شبکه مفهومی فصل هفتم : جمعیت و منابع

مفاهیم کلیدی	راهبردها یا حوزه‌های موضوعی
پراکندگی جمعیت در ایران مفهوم تراکم و تفرق	فضا و مکان
رابطه تراکم جمعیت با فعالیت‌های انسانی	
حفاظت از آب و خاک	
مسئولیت نسبت به استفاده از منابع آب و خاک	نظام اجتماعی
سازمان جنگل‌ها و مراتع، مرکز آمار ایران سازمان آب و فاضلاب	
آموزه‌های دینی در استفاده از منابع آب	فرهنگ و هویت
مصرف بهینه آب و خاک	منابع و فعالیت‌های اقتصادی
نقش فعالیت‌های اقتصادی در تخریب منابع	
بقایای بندها و قنات‌های باستانی	زمان، تداوم و تغییر
تغییر الگوهای مصرف آب در گذشته و حال	
علل تغییر الگوهای مصرف آب در طی زمان	
حساس بودن نسبت به استفاده صحیح از منابع و قدردانی از نعمات الهی	ارزش‌ها و اخلاق
تمایل به مشارکت در حفاظت از منابع کشورمان ایران	
(رجوع شود به جدول پرسش مهارت‌های مندرج در همین کتاب صفحه ۶۸-۵۵)	مهارت‌های کاوشگری
	بررسی و کاوش، برقراری ارتباط، خلاقیت مشارکت، واکنش شخصی و اظهارنظر

جمعیت ایران

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان بتوانند :
 - با استفاده از نمادهای جمعیتی روی نقشه جمعیت یک کشور را محاسبه کنند (نقشه خوانی).
 - مفهوم رشد جمعیت را بیان کنند.
 - دربارهٔ مشکلات ناشی از رشد منفی جمعیت اظهار نظر کنند.
 - با داشتن تعداد جمعیت و مساحت یک مکان، تراکم جمعیتی آن را محاسبه کنند.
 - عوامل مؤثر بر میزان تراکم جمعیت در نواحی کشورمان را دسته‌بندی و بیان کنند.
 - روی نقشه نواحی پرتراکم و کم تراکم را نشان دهند و محدودهٔ آن را معین کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

نقشهٔ طبیعی ایران، تصاویری از هرم سنی کشورهای مختلف، نقشهٔ پراکندگی جمعیت ایران، کتاب درسی (در قطع دیواری)

آماده کنید

— اتوبوسی را روی تابلو کلاس ترسیم کنید و در آن تعدادی آدمک به عنوان مسافر... بکشید.
به دانش‌آموزان بگویید در یک ایستگاه دو نفر پیاده می‌شوند؛ اما ۵ نفر سوار می‌شوند. تعداد جمعیت مسافران اتوبوس چه تغییری می‌کند؟ حالا در ایستگاه دیگری ۶ نفر پیاده می‌شوند و ۴ نفر سوار می‌شوند. در این صورت چه اتفاقی می‌افتد؟
— پس اگر تعداد کسانی که سوار اتوبوس می‌شوند بیشتر از پیاده شدگان باشد، جمعیت داخل اتوبوس زیاد می‌شود. به همین ترتیب در یک مکان اگر کسانی که متولد می‌شوند، از کسانی که می‌میرند بیشتر باشند، جمعیت آن مکان افزایش می‌یابد و بالعکس.
از دانش‌آموزان سؤال کنید طبق تحقیقی که در درس‌های قبل انجام داده‌اند، جمعیت شهر و یا روستای آنها چقدر است؟

آموزش دهید

تعداد جمعیت کشور ایران را بر مبنای آخرین سرشماری در اختیار دانش‌آموزان قرار دهید و سپس از آنها بخواهید با خواندن و محاسبهٔ نمادهای جمعیتی روی نقشهٔ صفحه ۷۲ نقشه‌خوانی کنند و جدول را کامل کنند. دانش‌آموزان باید با شمردن آدمک‌ها به این نتیجه دست یابند.

نام کشور	پاکستان	ایران	ترکیه	عراق	افغانستان	عربستان	آذربایجان	ترکمنستان	کویت	ارمنستان
میلیون نفر	۱۷۷	۷۵	۷۳	۳۱	۲۹	۱۶	۹	۶	۳	۳

توجه: رقم مربوط به ترکمنستان اشتباه شده که در سال آینده تصحیح خواهد شد.

— در مرحلهٔ بعد برای نمایش گروه‌های سنی اشکال زیر را روی تابلو بکشید

کشور الف ۶۵+	کشور ب الف ۶۵+
۲۵-۶۵	۲۵-۶۵
۱-۲۵	۱-۲۵

چه عاملی سبب شده در کشور الف جمعیت ۲۵-۱ سال کم باشد؟ از پاسخی که دانش‌آموزان می‌دهند (زاد و ولد کم) استفاده کنید و پرسید: تعداد جمعیت ۶۵-۲۵ سالهٔ این کشور در آینده چه تغییری خواهد

کرد؟ (کاهش می‌یابد) سپس نتیجه بگیرید از آنجا که این گروه سنی افرادی اند که فعالیت‌های اقتصادی کشور را انجام می‌دهند؛ پس این کشور در آینده نیازمند نیروی کار خواهد بود. حال از دانش‌آموزان بخواهید با توجه به مطالب گفته شده شرایط این دو کشور را در آینده با هم مقایسه کنند (فعالیت ۳) در اینجا می‌توانید از هرم سنی کشورهایی که شرایط مشابه این دو کشور را دارند، استفاده کنید.

ضمن معرفی مرکز آمار ایران از دانش‌آموزان بخواهید تا نموداری ستونی ترسیم کنند (تعداد ستون‌ها به تعداد کلاس‌های مدرسه باشد)؛ سپس تعداد جمعیت هر کلاس را روی نمودار نشان دهند. در مرحله بعد مساحت تقریبی یک کلاس را از مسئولان مدرسه بپرسند یا با متر حساب کنند. برای تعمیق بیشتر یادگیری فعالیت ۵ را در کلاس انجام دهید.

تراکم جمعیت استان‌های سیستان و بلوچستان و البرز از تقسیم جمعیت بر مساحت به دست می‌آید. (استفاده از ماشین حساب بلامانع است) تراکم استان البرز بسیار بیشتر است. تراکم استان سیستان و بلوچستان، ۱۴ نفر در کیلومتر مربع است. تراکم استان البرز، ۴۷۱ نفر در کیلومتر مربع است. سپس بحث تراکم جمعیت را به کشور ایران تعمیم دهید.

تراکم کشور ایران از تقسیم جمعیت آن بر مساحت آن به دست می‌آید که معادل ۴۶ نفر در کیلومتر مربع است با توجه به نقشه پراکندگی جمعیت، تراکم‌های کم و یا تراکم‌های زیاد را آموزش دهید. از دانش‌آموزان بخواهید با توجه به راهنمای نقشه محدوده زردرنگ را به عنوان تراکم ۱۰-۱ نفر در کیلومتر مربع معین کنند و بگویند چرا این ناحیه کم جمعیت است. سپس تراکم چهار ناحیه منطقه شهری تهران، جلگه‌های کناره دریای خزر، نواحی دارای صنعت و معدن و نواحی کوهپایه ای را با روش پرسش و پاسخ مطرح کنید.

در حین انجام آموزش فوق از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت شماره ۶ صفحه ۷۶ را انجام دهند و جدولی روی یک برگ کاغذ رسم کنند و علل تراکم جمعیت را در هر ناحیه بنویسند.

نام ناحیه	میزان تراکم	علل
منطقه شهری تهران	زیاد	پایتخت بودن، وجود سازمان‌های مهم دولتی، دانشگاه‌ها، بیمارستان‌ها و صنایع
جلگه‌های کناره دریای خزر	زیاد	باران کافی، آب فراوان، هوای معتدل و خاک حاصلخیز
دشت کویر لوت	کم	کمبود بارش و آب و هوای گرم و خشک
استان خوزستان	زیاد	داشتن منابع نفت و گاز

با جمع‌بندی و خلاصه کردن درس، مفاهیم رشد جمعیت و تراکم جمعیت و چگونگی پراکنش جمعیت در ایران را مرور کنید. به عنوان تکلیف پایانی از دانش‌آموزان بخواهید با انجام فعالیت ۴ نمودار ستونی جمعیت مدرسه را که باید با پرس و جو از کلاس‌ها انجام شود، تکمیل کنند و برای جلسه بعد به دیوار کلاس نصب نمایند. از آنها بخواهید فعالیت ۷ را انجام دهند. محل تقریبی شهر یا روستای زندگی خود را روی نقشه پراکندگی جمعیت علامت بزنند و نوع تراکم را معین کنند. همچنین در صورتی که به اینترنت دسترسی دارند، آنها را راهنمایی کنید فعالیت شماره ۴ به کار ببندیم را انجام دهند.

ملاحظات تدریس / دانستنی‌های معلم

افزایش سریع جمعیت کشورمان در دهه ۶۰ سبب شد دولت‌ها در دهه هفتاد و هشتاد سیاست‌های کنترل جمعیت را اعمال کنند. این سیاست‌ها عدد رشد طبیعی جمعیت را از ۳/۲٪ در سال ۶۰ به ۱/۵٪ در سال‌های اخیر رسانده است. با توجه به کاهش نگران‌کنندهٔ مولید و سخنان مقام معظم رهبری دربارهٔ این موضوع اعمال سیاست‌های تشویقی توصیه شده است، لذا در بحث گروهی باید بر ارزشمند بودن جمعیت جوان و فعال کشور تأکید شود.

رشد طبیعی جمعیت از فرمول زیر به دست می‌آید:

رشد طبیعی به درصد = $۱۰۰ \times \text{رشد طبیعی جمعیت} = \text{نرخ مرگ و میر در هزار} - \text{مولید در هزار}$

در محاسبهٔ رشد مطلق جمعیت علاوه بر نرخ مولید و مرگ و میر، نرخ مهاجرت را نیز محاسبه می‌کنند. بدین ترتیب مهاجرانی را که به یک منطقه وارد می‌شوند و مهاجرانی که از آنجا خارج می‌شوند را به حساب می‌آورند.

تعداد مهاجران \pm نرخ مرگ و میر - نرخ مولید = رشد مطلق جمعیت

منابع آب و خاک

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان بتوانند :

- چرخه آب در طبیعت و مراحل آن را توضیح دهند.
- میانگین بارش سالیانه کشور را با توجه به نمودار با سایر کشورها مقایسه کنند.
- رودهای مهم و حوضه‌های آبریز کشور را روی نقشه جانمایی کنند و نشان دهند.
- درباره مصرف آب در گذشته با سالمندان خانواده مصاحبه کنند.
- راه‌های صحیح مصرف آب را بیان کنند و در این باره پیشنهادهایی بدهند.
- اهمیت و چگونگی تشکیل خاک را بیان کنند.
- علل آلودگی خاک را بیان کنند و پیشنهادهایی جهت مقابله با فرسایش خاک بدهند.
- نسبت به حفاظت از منابع آب و خاک حساس شوند.

مواد و وسایل مورد نیاز

نقشه ناهمواری‌های ایران، نقشه توزیع بارش در ایران (از کتاب جغرافیای دوم متوسطه)، مدلی ساخته شده از گل رس با توجه به تصویر صفحه ۷۷، سنگریزه و خاک برگ، تصاویری از استفاده‌های انسان از آب، تصاویری از راه‌های بهره‌برداری از منابع آب (سد، قنات و...)، در صورت امکان دسترسی به اینترنت، کتاب درسی.

تصاویری را که در آنها استفاده‌های مختلفی، از آب می‌شود، به دانش‌آموزان نشان دهید. برای مثال: کودکی در حال استحمام، فردی در حال ماهیگیری در کنار یک رودخانه، کشاورزی در حال آبیاری زمین و ...

— از دانش‌آموزان بخواهید استفاده‌های دیگری را که در طی یک روز از آب می‌کنند، بگویند؛ سپس از آنها بپرسید چه فعالیت‌هایی در زندگی و محیط اطراف آنها وجود دارد که انجامش مستقیم یا غیر مستقیم به آب بستگی دارد (فعالیت ۱ صفحه ۷۷).

آموزش دهید

— تصویری مشابه تصویر صفحه ۷۷ روی تابلو بکشید و از دانش‌آموزان بخواهید مراحل گردش آب در طبیعت را توضیح دهند. توجه کنید مقدار آب ثابت است و زیادتیر نمی‌شود. آب‌ها تبخیر می‌شوند (آب‌های دریاها، رودها، آب‌های داخل گیاهان و ...) دوباره پس از تشکیل ابر به صورت برف و باران به زمین می‌بارند و قسمتی از آب‌های سطحی و بخشی از آب زیرزمینی را تشکیل می‌دهند. از آنها بپرسید آب لوله‌کشی منزلشان از کجا تأمین می‌شود؟ از آنجا که آنها در به آب رودها و آب‌های زیرزمینی اشاره می‌کنند، توجهشان را به ارتباط بین آب موجود در یک منطقه و میزان بارش در آن منطقه جلب کنید و از آنها بخواهید بعد از دیدن نمودار صفحه ۷۸ به فعالیت ۳ پاسخ دهند. این مقایسه نشان می‌دهد ایران کشور کم‌آبی است.

— با توجه به قرار گرفتن سرزمینمان روی نوار بیابانی 20° شمالی، همچنین ارتفاع و جهت ناهمواری‌ها، دلیل کمبود بارش در ایران را توضیح دهید (به دانستنی‌های معلم درس ۱۱ رجوع کنید). — از قبل، در حیاط مدرسه یا محلی دیگر با استفاده از خاک مدلی از ناهمواری‌ها، مشابه تصویر صفحه ۷۷ بسازید (برای این کار می‌توانید از دانش‌آموزان کمک بگیرید)؛ سپس دانش‌آموزان را به حیاط ببرید تا با آب پاش روی این مدل آب بریزند. آنها خواهند دید آبی که از ارتفاعات جاری می‌شود، جوی‌های کوچک را تشکیل می‌دهد و به مناطق پست تر سرازیر می‌شود، روی این مدل مفهوم حوضه آبریز را برای دانش‌آموزان شرح دهید.

— از روی نقشه ناهمواری ها، تأثیر جهت قرار گرفتن و شیب کوه ها را در ایجاد سه حوضه آبریز دریای خزر، خلیج فارس و دریای عمان و حوضه آبریز داخلی توضیح دهید.

— از دانش آموزان بخواهید نقشه صفحه ۷۸ را به دقت بررسی کنند و سپس کاربرگه شماره ۱۱ را کامل کنند. آنها باید قادر باشند موقعیت برخی رودهای مهم را روی نقشه جانمایی کنند.

— فعالیت شماره ۵ را مطرح کنید تا دانش آموزان درباره آن فکر کنند. پاسخ این است که آب دریاها شور و غیر قابل استفاده برای آشامیدن و کشاورزی است.

— مرحله بعد پیوند موضوع با تاریخ یا بهتر بگوییم روند تاریخی استفاده از آب های سطحی و زیرزمینی است. مطالب صفحه ۸۰ را با توجه به تصاویر توضیح دهید و تأکید کنید که قنات و سد از ابداعات ایرانیان بوده است و ایرانیان توانسته اند با کم آبی و خشکی مقابله کنند و برای این منظور به چاره اندیشی پرداخته اند.

— در موضوع مصرف آب، حد مجاز مصرف آب و زحماتی را که برای تصفیه و انتقال آب لوله کشی کشیده می شود، بیان کنید.

پیشنهاد می شود فعالیت شماره ۱ را به کار ببندیم؛ یعنی دعوت از کارشناس سازمان آب و فاضلاب به کلاس را عملی کنید، همچنین می توانید دانش آموزان را به بازدید از یک مرکز تصفیه آب شهر یا روستا ببرید.

برخی از روش های استفاده صحیح از آب را مطرح کنید؛ سپس به دانش آموزان اجازه بدهید با انجام کاربرگه شماره ۱۳ پیشنهادهایی را برای مصرف صحیح آب در کلاس ارائه کنند (فعالیت شماره ۷) پاسخ های احتمالی:

آبیاری باغچه : هنگام غروب و عصر که تبخیر کمتر است، باغچه را آبیاری کنیم.

از آب باقی مانده شستن برنج، میوه و سبزی برای آبیاری باغچه و گلدان ها استفاده کنیم.

مسواک زدن : هنگام مسواک زدن شیر آب را باز نگذاریم؛ از یک لیوان آب برای مسواک زدن استفاده کنیم.

حمام کردن : موقع شست و شو، دوش را باز نگذاریم. از دوش های مخصوص که قابلیت تنظیم آب کمتر دارند، استفاده کنیم. زمان حمام کردن را کوتاه تر کنیم.

شستن سبزی و میوه : ابتدا سبزی و میوه را در یک ظرف آب خیس کنیم تا پس از ضد عفونی با مقدار کمتری آب تمیز شوند. گل ها و ضایعات سبزی را بگیریم که آب کمتری مصرف شود.

شستن اتومبیل : به جای شیلنگ از سطل آب استفاده کنیم. حتی الامکان هر روز با پارچه‌های نم دار ماشین خود را تمیز کنیم.

استفاده از ماشین لباس شویی : صبر کنیم لباس‌های کثیف به مقدار کافی جمع شوند تا دفعات کمتری ماشین لباس شویی را روشن کنیم.

نظافت حیاط یا راه پله : از جارو برای جمع کردن آشغال‌ها استفاده کنیم نه از شیلنگ آب. برای شستن پله‌ها از سطل آب و زمین شوی استفاده کنیم.

$$\text{(فعالیت ۸)} \quad \text{لیتر } 800 = 200 \times 4 \quad 200 = 20 \times 10$$

(فعالیت ۹) شعر آب را گل نکنیم، از سهراب سپهری از اشعاری است که دانش‌آموزان می‌توانند انتخاب کنند و در کلاس بخوانند.

در پایان این بخش از دانش‌آموزان بخواهید (فعالیت ۶) کاربرگه شماره ۱۳ یا مصاحبه با یکی از سالمندان خانواده یا فامیل درباره مصرف آب در گذشته و حال است را انجام دهند. از دانش‌آموزان بخواهید نتایج مصاحبه را در کلاس تعریف کنند.

● در مرحله بعد به منظور آموزش موضوع خاک ابتدا فعالیت شماره ۱۰ را انجام دهید و اجازه دهید دانش‌آموزان خودشان تصاویر را توضیح دهند.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، در این تصویر انسان از میوه و سبزی و غلات استفاده می‌کند. به عبارت دیگر بخشی از غذای انسان را گیاهان تشکیل می‌دهند و گیاهان نیز برای رشد و نمو به خاک نیاز دارند و مواد غذایی خود را از خاک می‌گیرند.

همچنین بخش دیگری از غذای ما از جانوران تأمین می‌شود. این جانوران مانند دام‌ها نیز برای تغذیه از علف استفاده می‌کنند. به عبارت دیگر این حیوانات گیاهخوارند و گیاهان مورد استفاده در خاک رشد می‌کنند. علاوه بر غذا، انسان‌ها از خاک برای ساختن ظروف و وسایل زندگی، جاده و خانه و... استفاده می‌کنند. پس از اینکه دانش‌آموزان خودشان تصاویر را توضیح دادند و شما یافته‌های آنان را تکمیل کردید، از آنها بخواهید فعالیت ۱۱ را انجام دهند.

دانش‌آموزان با انجام این فعالیت پی می‌برند که هر ماده غذایی که در جدول بنویسند، به خاک بستگی دارد و به عبارت دیگر اهمیت خاک بهتر لمس می‌شود.

برای آموزش چگونگی تشکیل خاک، مقداری خاک مخلوط به سنگریزه‌ها و برگ‌ها را به کلاس ببرید و خرد شدن تدریجی سنگ‌ها در اثر عوامل مختلف و گیاه خاک یا هوموس را برای آنها توضیح دهید. به فرایند تدریجی بودن و کند تشکیل شدن خاک تأکید کنید. مجدداً از طریق پرسش و

مطالب صفحه ۸۵ عوامل از بین رفتن خاک و نقش و وظایف سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری را توضیح دهید و به دانش‌آموزان یادآوری کنید که حفاظت از خاک تنها وظیفه این سازمان نیست؛ بلکه وظیفه همه ماست.

به پایان ببرید

با خلاصه کردن و جمع‌بندی مطالب مربوط به چرخه آب، حوضه‌های آبریز و پراکندگی رودهای ایران مصرف صحیح آب، اهمیت خاک و عوامل از بین رفتن آن، اهم مطالب را مرور کنید.

به عنوان فعالیت پایانی و خارج از کلاس از دانش‌آموزان بخواهید یکی از دو فعالیت شماره ۲ و ۳ به کار ببندیم را انتخاب کنند و انجام دهند.

در فعالیت ۲ گروهی که علاقه‌مند به تهیه پوسترند، پوستری را طراحی کنند. پوسترها را در محل مناسب - برای مثال آبخوری مدرسه - نصب کنید.

در فعالیت ۳ دانش‌آموزان برای هریک از عوامل باید راه حل جست‌وجو و پیشنهادی ارائه کنند.

محورهای عمده ارزشیابی

بیان مراحل چرخه آب روی تصویر، معین کردن محل رودهای مهم ایران روی نقشه، انجام مصاحبه، تهیه پوستر، اظهارنظر درباره مصرف آب، بیان اهمیت‌های خاک و کلیه مواردی که در انتظارات یادگیری مطرح شده، محور ارزشیابی‌اند و برای این منظور از آزمون‌های کتبی و شفاهی و عملکردی و سیاهه‌های بررسی فعالیت ۱ و خودارزیابی و ارزشیابی از طریق والدین می‌توان استفاده کرد.

- حوضه آبریز محدوده جغرافیایی است که جریان‌های سطحی ناشی از بارندگی را به یک پایانه نظیر اقیانوس، دریا، دریاچه و تالاب می‌کند.
- رودهای فصلی و دائمی: رودها را از نظر تغییر مقدار آب در طول سال به دو دسته دائمی و فصلی تقسیم می‌کنند. در اقلیم‌های مرطوب که مقدار بارندگی زیاد و تبخیر کم است، رودخانه‌ها از نوع دائمی‌اند. آب رودخانه‌ها در زمانی که بارندگی نیست، از ذوب برف و یخ نواحی مرتفع یا از آب‌های زیر زمینی تأمین می‌شود.
- در مقابل در منطقه خشک که مقدار بارندگی کم و تبخیر زیاد است، رودخانه‌ها بیشتر موقتی و فصلی‌اند. این رودخانه‌ها بنا به شرایط ممکن است فقط در خلال بارندگی و کمی بعد از آن یا فقط در طول فصل مرطوب سال آب داشته باشند. معمولاً در این مناطق سطح آب زیرزمینی پایین‌تر از آن است که بتواند رودخانه‌ها را تغذیه کند.
- در صورت امکان به سایت Worldometers.info/fa مراجعه کنید. در این سایت می‌توانید از میزان فرسایش خاک، گسترش بیابان، تعداد درختان قطع شده در یک ماه، یک هفته و حتی همان روز مطلع شوید.

جدول استاندارد مصرف آب آشامیدنی براساس ۱۵۰ لیتر برای یک نفر در روز		
نظافت خانه و آبیاری باغچه ۱۰ لیتر	۵۰ لیتر	استحمام
	۳۰ لیتر	دستشویی
کولر و تهویه ۵ لیتر	۲۰ لیتر	لباس شویی
آشامیدنی و غیره ۵ لیتر	۱۵ لیتر	پخت و پز
جمع کل	۱۵ لیتر	ظرف‌شویی

معرفی منابع برای مطالعه و تحقیق دانش آموزان

- ۱- گروه نویسندگان، آب یعنی آبادانی، مترجم شادی حامدی آزاد، انتشارات فنی ایران
- ۲- جاونا، جان، حفاظت آب‌ها، مترجم محمدرضا هراتی، انتشارات فنی ایران
- ۳- مورگان، سالی، ارزش آب، مترجم شهرزاد فتوحی، انتشارات فنی ایران
- ۴- مورگان، سالی، ارزش خاک، مترجم شهرزاد فتوحی، انتشارات فنی ایران
- ۵- سازمان حفاظت از محیط زیست، آب (مجموعه دانستنی‌های زیست محیطی) برای آموزشگران (۱)، انتشارات سازمان حفاظت از محیط زیست
- ۶- جاونا، جان، حفاظت آب‌ها، مترجم محمدرضا هراتی، کتاب‌های سبز
- ۷- جاونا، جان، آب و صرفه جویی، مترجم محمدرضا هراتی، کتاب‌های سبز
- ۸- شوارتز، لیندا، مارمولک و صرفه جویی در مصرف آب، مترجم حمیدرضا بلوچ، کتاب‌های سبز.
- ۹- دالگلیش، کمبود آب، مترجم کوروش ریاضی، کتاب‌های سبز
- ۱۰- ضیا شهابی، مهرنوش، زنده باد زاینده رود، ۱ و ۲، کتاب‌های سبز
- ۱۱- دالگلیش، شارون، ارزش خاک، مترجم شهرزاد فتوحی، کتاب‌های سبز

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلم

- ۱- محمد میرزایی، گفتاری در باب جمعیت‌شناسی کاربردی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۶
- ۲- نعمت‌الله تقوی، مبانی جمعیت‌شناسی، انتشارات آیدین، ۱۳۹۲
- ۳- ابراهیم پذیرا، حفاظت از منابع فیزیکی تولید در کشاورزی (آب و خاک)، انتشارات کمیته ملی آبیاری و زهکشی ایران، ۱۳۹۱
- ۴- بهرام آزادبخت، غلامرضا نوروزی، جغرافیای آب‌های ایران، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۷
- ۵- پرویز کردوانی، حفاظت خاک، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۳
- ۶- پرویز کردوانی، منابع مسائل آب در ایران (جلد دوم)، انتشارات قومس ۱۳۷۱

شبکه مفهومی فصل هشتم : گردشگری در ایران

مفاهیم کلیدی	راهنماها یا حوزه‌های موضوعی
پراکندگی جاذبه‌های مختلف گردشگری در ایران	فضا و مکان
نقشه‌های گردشگری	
رابطه فعالیت‌های گردشگری با محیط بوستان‌های ملی	
مسئولیت گردشگران در مکان‌ها و محیط‌ها	نظام اجتماعی
یونسکو، آستان قدس رضوی	
آموزه‌های دینی در سیر و سفر، معرفی اماکن مقدس و زیارتگاهی و ابنیه تاریخی	فرهنگ و هویت
گردشگری و تنوع جاذبه‌های فرهنگی در کشور ما	
نقش گردشگری در ایجاد شغل و درآمد	منابع و فعالیت‌های اقتصادی
طبیعت گردی	
آثار و ابنیه تاریخی	ارزش‌ها و اخلاق
علاقه و تعلق و افتخار به زیبایی‌های کشور	
تمایل به حفاظت از جاذبه‌های گردشگری محل زندگی خود و کشور	مهارت‌های کاوشگری
(رجوع شود به جدول پوشش مهارت‌ها مندرج در صفحه ۶۸-۵۵ همین کتاب)	
پدیده‌های مکانی، پراکندگی رابطه انسان و محیط حفاظت از محیط	
مسئولیت‌ها و تکالیف نقش‌ها، گروه‌ها و مؤسسات اجتماعی	
میراث فرهنگی تنوع شیوه‌های زندگی	
کار و کارآفرینی منابع و نظام‌های اقتصادی	
شواهد و مدارک	
میهن دوستی مسئولیت‌پذیری	
بررسی و کاوش، برقراری ارتباط، خلاقیت، مشارکت، واکنش شخصی و اظهارنظر	

گردشگری چیست؟

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموز بتواند :
- مفهوم گردشگری را بیان کند.
- انواع گردشگری را براساس «هدف گردشگر از سفر»، دسته‌بندی کند.
- چند مورد از اهمیت‌های گردشگری را در یک مکان بیان کند.
- با در دست داشتن نقشه گردشگری یک شهر، مسیرهای خواسته شده را معین کند.
- با استفاده از نقشه راه‌ها فاصله بین دو شهر را به کیلومتر محاسبه کند.
- علل افزایش تعداد مسافرت‌ها را در سال‌های اخیر بیان کند.
- درباره فعالیت اقتصادی مربوط به گردشگری در محل زندگی خود پیشنهادی ارائه کند.

مواد و وسایل مورد نیاز

تصاویری از جاذبه‌های گردشگری ایران، در صورت امکان فیلمی از بناهای تاریخی یا چشم‌اندازهای طبیعی ایران، نقشه گردشگری یک شهر (ترجیحاً شهر یا استان محل زندگی دانش‌آموز)، اطلس یا نقشه راه‌های ایران.

برای آماده کردن کلاس درس می‌توان از روش‌های مختلفی استفاده کرد. بهترین شروع برای درس انجام فعالیت ۱ است. با انجام این فعالیت ذهن دانش‌آموزان درباره گردشگری، مسافرت و مناطق گردشگری ایران فعال می‌شود. حداقل پانزده دقیقه به دانش‌آموزان فرصت دهید تا با هم همفکری کنند. از آنها بخواهید مکان مورد نظر و دلایل انتخاب خود را در کلاس بگویند، شما می‌توانید از سخنان دانش‌آموزان نتیجه بگیرید که گردشگران با اهداف مختلف و به جاهای مختلف سفر می‌کنند؛ برای مثال سفر زیارتی، طبیعت گردی و... .

— در صورت امکان فیلمی از نقاط گردشگری کشورمان را نمایش دهید یا تصاویری از جاذبه‌های طبیعی یا تاریخی ایران را نشان دهید. با نشان دادن هر تصویر از دانش‌آموزان پرسید چند نفر این مکان را از نزدیک دیده‌اند؟ (فعالیت ۲ صفحه ۸۹) سپس توضیح دهید که کدام یک از شما هنگام بازدید از این مکان‌ها گردشگر محسوب می‌شدید؟

آموزش دهید

— با استفاده از مطالب بالا توضیح دهید که مردم با اهداف گوناگون سفر می‌کنند (زیارت، تفریح، کسب علم و...). از آنها بخواهید به فعالیت ۳ صفحه ۸۹ پاسخ دهند؛ سپس با استفاده از اطلاعاتی که در بخش دانستنی‌های معلم ذکر شده، پاسخ‌های آنها را کامل کنید.

— یک منطقه فرضی را برای دانش‌آموزان توضیح دهید یا شکل آن را روی تابلو بکشید و توضیح دهید از زمانی که در این منطقه به دلیل چشمه آب گرم معدنی، تعدادی حمام و استخر ساخته‌اند، گردشگران زیادی در راه سفر خود به شهر دیگر به این ناحیه می‌آیند. مجسم کنید وقتی گردشگران به این ناحیه می‌آیند، چه تأثیرات اقتصادی‌ای در اینجا به وجود می‌آید؟

— حال با پرسش و پاسخ درباره میزان کالاهای خرید و فروش شده، میزان درآمد هتل‌ها، افراد شاغل در این هتل‌ها و مغازه‌ها و... توجه دانش‌آموزان را به ارتباط بین تعداد گردشگران و افزایش درآمد و ایجاد شغل در یک شهر یا منطقه جلب کنید.

— از دانش‌آموزان پرسید در صورت افزایش تعداد گردشگران شهر یا روستای محل زندگی آنان، زمینه ایجاد چه شغل‌هایی فراهم است؟ (فعالیت ۴ صفحه ۹۰). توجه کنید این فعالیت به منظور پرورش و تقویت روحیه کار آفرینی در دانش‌آموزان طراحی شده و در این زمینه فرصت تفکر به آنها بدهید.

– سپس بحث نیاز گردشگران را به نقشه مطرح کنید. دانش‌آموزان در سال ششم با نقشه‌های گردشگری آشنا شده‌اند.

– از دانش‌آموزان بخواهید به نقشه گردشگری صفحه ۹۰ نگاه کنند؛ سپس پاسخ سؤالاتی مانند سؤالات زیر از آنها بخواهید.

– اگر در میدان رسالت باشیم و بنزین اتومبیلان در حال تمام شدن باشد، از چه مسیری می‌توانیم خودمان را به نزدیک‌ترین پمپ بنزین برسانیم؟

– مسیر رسیدن به اولین پارک را از خیابان هنرستان با کشیدن خط نشان دهید.

– میدان معلم نسبت به حرم در کدام جهت جغرافیایی قرار گرفته است؟ (فعالیت ۵ صفحه ۹۱).

– این فعالیت سبب تثبیت آموخته‌های دانش‌آموزان می‌شود؛ سپس از آنها بخواهید کاربرگ شماره ۱۵ را پاسخ دهند.

– در صورت امکان بخشی از نقشه راه‌های ایران را به تعداد دانش‌آموزان تکتیر کنید و در اختیار آنان بگذارید. دو نقطه را در این نقشه مشخص کنید و از آنان بخواهید با در دست داشتن یک خط‌کش و توجه به مقیاس نقشه فاصله این دو نقطه را به کیلومتر محاسبه کنند.

به پایان ببرید

– ضمن تعریف گردشگری خلاصه ای از درس را برای دانش‌آموزان بازگو کنید و از آنها بخواهید کاربرگ شماره ۱۴ را پاسخ دهند.

قزوین – تاکستان (روی نقشه فاصله این دو شهر ۵ سانی متر است؛ از آنجا که با توجه به مقیاس ترسیمی هر یک سانی متر ۱۰ کیلومتر است؛ مقیاس نقشه $\frac{1}{1,000,000}$ است) برای محاسبه، عددی را که با خط‌کش به دست آوردیم، در مقیاس ضرب می‌کنیم.

– از دانش‌آموزان بخواهید به صورت گروهی به فعالیت ۷ صفحه ۹۱ پاسخ داده و نقشه تهیه شده را برای جلسه بعد حاضر نمایند.

محورهای عمده ارزشیابی

انجام صحیح کاربرگ‌ها، نظارت بر درستی انجام فعالیت‌های کتاب، تعیین جهات جغرافیایی مکان‌های خواسته شده، نسبت به یک مکان مبدأ با استفاده از نقشه گردشگری، محاسبه فواصل

نقاط روی نقشه با توجه به مقیاس، بیان تعریف گردشگری و انواع آن، بیان اهداف و دلایل اهمیت گردشگری، ابزارهای مورد نیاز نقشه، جدول، چک لیست و آزمون به صورت کتبی و شفاهی است.

ملاحظات تدریس / دانستنی‌های معلم

– در مورد گردشگری تعاریف متعددی ارائه شده؛ اما سازمان جهانی گردشگری (wto) این تعریف را ارائه کرده است: «تمام مسافرت‌هایی که منجر به اقامت حداقل یک شبه در مقصد شود؛ اما مدت زمان دور بودن از منزل نباید بیشتر از یک سال متوالی باشد»
– عواملی که سبب گسترش گردشگری در قرن بیستم شده به شرح زیر است:

۱- ظهور و توسعه وسایل نقلیه موتوری

۲- توسعه شهرنشینی

۳- توسعه ارتباطات و افزایش سطح فرهنگ و آگاهی مردم

۴- بهبود درآمد مردم

۵- پیدایش مؤسسات و دفاتر گردشگری

– علاوه بر انواع گردشگری که در درس به آنها اشاره شده می‌توان انواع دیگری از گردشگری را به شرح زیر نام برد:

– گردشگری اجتماعی: عمدتاً با هدف‌های اجتماعی، مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی صورت می‌گیرد.

– گردشگری درمانی: شامل افراد و گروه‌هایی می‌شود که برای استفاده از تغییرات آب و هوا (با هدف پزشکی و درمانی) استفاده از آب‌های معدنی، گذراندن دوران نقاهت و معالجه و نظایر آن اقدام به مسافرت می‌کنند.

– گردشگری آموزشی و فرهنگی: برای آشنایی با آثار میراث فرهنگی و هنری، آداب و رسوم، بناها و آثار تاریخی با هدف‌های آموزشی، تحقیقاتی و پژوهشی صورت می‌گیرد.

– ژئوتوریسم: از انواع گردشگری است که به تازگی مطرح شده و شباهت بسیاری با طبیعت‌گردی (اکوتوریسم) دارد. ژئوتوریسم از ترکیب واژه ژئو (زمین) و توریسم (گردشگری) پدید آمده است که نیازمند بهره‌گیری از علوم زمین به‌ویژه جغرافیای طبیعی، زمین‌شناسی، ژئوفیزیک و سایر علوم طبیعی است.

جاذبه‌های گردشگری ایران

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموز بتواند:
 - انواع گردشگری را نام ببرد.
 - دربارهٔ شخصیت امام رضا (ع) و آداب زیارت ایشان تحقیق کند.
 - ویژگی‌های مجموعهٔ آستان قدس رضوی را بیان و درباره شخصیت‌های علمی- مذهبی که در حرم مطهر امام رضا (ع) به خاک سپرده شده‌اند، تحقیق کند.
 - جاذبه‌های مهم گردشگری تاریخی و طبیعت‌گردی ایران را مختصراً توضیح دهد.
 - نسبت به حفاظت از آثار تاریخی و طبیعی کشور احساس مسئولیت کند.
 - دربارهٔ مکان‌های دیدنی منطقهٔ زندگی خود پرس‌وجو کرده و برنامه‌ای برای گردشگری در آنجا بنویسد.
 - خسارت‌های ناشی از گردشگری در محیط طبیعی را پیش‌بینی و راه‌حل‌هایی برای آن ارائه دهد.

مواد و وسایل مورد نیاز

تصاویری از جاذبه‌های گردشگری تاریخی، مذهبی و طبیعی ایران، نقشهٔ گردشگری ایران، در صورت امکان نمایش فیلمی از بارگاه امام رضا (ع) (در این زمینه نرم افزارهایی تولید شده است؛ همچنین با ورود به پایگاه اینترنتی آستان قدس رضوی می‌توانید عکس‌ها و فیلم‌هایی را دانلود کنید) نمایش فیلم کوتاه از انواع جاذبه‌های گردشگری (طبیعی، تاریخی و مذهبی)

آماده کنید

– تصاویری از جاذبه‌های گردشگری مذهبی، تاریخی و طبیعی ایران را که با شماره‌هایی مشخص شده‌اند، بین دانش‌آموزان توزیع کنید؛ سپس از آنها بخواهید تصاویری را که مربوط به گردشگری مذهبی است در یک دسته و آنهایی را که مربوط به گردشگری تاریخی یا طبیعی (اکوتوریسم) می‌باشد، در دسته‌های دیگر قرار دهند. دانش‌آموزان را ترغیب کنید زیر هر تصویر در صورتی که مکان معروفی است، نام آن را بنویسند.

– در صورت امکان فیلمی از جاذبه‌های گردشگری ایران نمایش دهید و از دانش‌آموزان بخواهید انواع جاذبه‌ها را ذکر کنند. توجه کنید با توجه به پیشرفت‌های فنی در عکس‌برداری و فیلم‌برداری شما معلم عزیز می‌توانید در سفرهایی که به مناطق مختلف دارید، عکس‌ها و فیلم‌های جالبی تهیه کنید.

آموزش دهید

– با توجه به مطالب آموخته شده در درس قبل، انواع گردشگری را در جریان پرسش و پاسخ از دانش‌آموزان توضیح دهید.

– قبل از تشکیل این جلسه، از دانش‌آموزان بخواهید که دربارهٔ بارگاه امام رضا (ع) تحقیق کنند و دانش‌آموزانی که به اینترنت یا منابع دیگر دسترسی دارند، در مورد بخش‌ها و ویژگی‌های خاص آستان قدس رضوی مانند موزه‌ها، کاشی‌کاری‌ها، مساجد، آرامگاه شخصیت‌ها و خدام حرم تحقیق کنند و هنگام ارائهٔ درس هریک مطالب خود را برای دانش‌آموزان بازگو کنند (فعالیت ۱ و ۳ ص ۹۴).

– با مراجعه به سایت آستان قدس رضوی می‌توانید اطلاعات جامعی دربارهٔ موارد فوق کسب و مطالب ارائه شده توسط دانش‌آموزان را تکمیل کنید.

– در نظر داشته باشید که بارگاه امام رضا (ع) تنها بعد از زیارتگاهی آن مطرح نیست؛ بلکه پرداختن به معماری و موزه‌های این مکان از جنبهٔ تاریخی، هنری و مردم‌شناسی حائز اهمیت است.

– در معرفی خدام حرم ذکر این نکته ضروری است که این افراد به لحاظ احترام، علاقه و ارادتی که به امام هشتم دارند، حاضرند و قششان را بدون دریافت هیچ وجهی در جهت خدمت به زائران امام رضا (ع) صرف کنند (فعالیت ۴ صفحه ۹۵). از جمله خدماتی که خادمین حرم ارائه می‌کنند،

راهنمایی زائران به سمت ضریح و قسمت‌های مختلف حرم یا خدمات در بخش‌های مختلف حرم مانند کفشداری، نگهداری امانات، نظافت حرم، پهن کردن فرش‌ها برای اقامه نماز، کمک به افراد ناتوان، نقاره زنی، غبار رویی ضریح مطهر و... است.

— با نشان دادن تصاویری از بناهای تاریخی ایران ضمن اشاره به قدمت تاریخی سرزمین‌مان، به ظرفیت‌های موجود در ایران برای جذب گردشگر در این زمینه و سطح بالای مهارت و توان علمی ایرانیان در آن دوره اشاره کنید.

— با اشاره به جاذبه‌های توریستی ایران روی نقشه گردشگری به این نکته اشاره کنید که ایران مقام پنجم دنیا را به لحاظ داشتن جاذبه‌های طبیعی و مقام دهم جاذبه‌های انسانی و تاریخی را برای جذب گردشگر داراست.

— با توجه به ثبت تعدادی از این بناها به عنوان میراث جهانی برای دانش‌آموزان شرح دهید تنها بناهایی به عنوان میراث جهانی ثبت می‌شوند که بی‌همتا و استثنایی باشند؛ لذا این بناها در مقایسه با آثار دیگر کشورهای جهان نیز از شکوه و عظمت بالایی برخوردارند؛ سپس توجه آنان را به لزوم حفاظت از این آثار ارزشمند جلب کنید.

— در صورت امکان با نمایش فیلم یا نشان دادن تصاویری از تخت جمشید در مورد ویژگی‌های این بنای عظیم توضیح دهید.

— ضمن تعریف طبیعت‌گردی (اکوتوریسم) از دانش‌آموزان بخواهید به تصاویر صفحه ۹۷ و ۹۸ نگاه کنند و بگویند در شهر یا استان محل سکونت آنان کدام جاذبه طبیعی گردشگری وجود دارد؟ — ضمن توضیح مختصری در مورد هریک از مکان‌های تعریف شده عبارت «میراث زیستی جهانی» را روی تابلو برای دانش‌آموزان بنویسید.

— از دانش‌آموزان بخواهید به تصویر صفحه ۹۹ نگاه کنند. تصاویر دیگری از آلودگی سواحل و جنگل‌ها که در درس‌های قبل تهیه کرده‌اید، به آنان نشان دهید و بخواهید به فعالیت ۵ این صفحه پاسخ دهند. فعالیت ۵ زباله‌های زیادی در اثر بی‌توجهی مسافران پدید آمده است. پلاستیک‌ها و زباله‌ها موجب آلودگی خاک و پدید آمدن منظره‌های زشت می‌شود. رعایت بهداشت و نظافت توسط مسافران، احداث مکان‌هایی برای جمع‌آوری زباله مسافران و سرانجام احداث بوستان‌های ملی از اقداماتی است که می‌توان برای تمیزی و سالم ماندن طبیعت انجام داد. از دانش‌آموزان بخواهید به فعالیت شماره ۳ «به کاربندیم» با صراحت و تأکید پاسخ دهند.

ضمن توضیح مختصری دربارهٔ انواع گردشگری، از روی نقشهٔ گردشگری ایران جاذبه‌های مهم گردشگری ایران را با کمک دانش‌آموزان مرور کنید.

از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت ۱ و ۲ به کار ببندیم صفحه ۱۰۰ را کامل کنند و در جلسه بعد به کلاس بیاورند. در فعالیت ۱ دانش‌آموزان باید از طریق پرس و جو از خانواده، یک برنامه بازدید بنویسند. بهتر است برنامه طوری نوشته شود که ساعات و زمان مورد نظر را در برداشته باشد. برای مثال ساعت ۹-۸ خوردن صبحانه و آماده شدن، ساعت ۳: ۹ رفتن به بیرون و گرفتن تاکسی، ساعت ۱۲-۱۰ بازدید از موزه...، ساعت ۳: ۱۲-۱۲ برگشتن به منزل، ساعت ۴-۳: ۱۲ استراحت در منزل، ساعت ۸-۴ بعدازظهر رفتن به بیرون شهر و بازدید از آبشار...

این فعالیت یک نوع مهارت اجتماعی و مهارت زندگی است که به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا بتوانند هم در آینده مهمان‌های خود را برای بازدید از مکان‌های مورد نظر راهنمایی کنند و هم حس تعلق و علاقه‌مندی نسبت به جاذبه‌های محل زندگی خود در آنها تقویت شود.

در فعالیت شمارهٔ ۲، دانش‌آموزان جدولی رسم می‌کنند این فعالیت را به صورت گروهی نیز می‌توان در مدرسه انجام داد. خسارت‌ها یا ضررها می‌تواند شامل:

- ۱- ممکن است زباله‌ها را در آب رود بریزند.
- ۲- ممکن است به درختان تاب ببندند یا روی درختان یادگاری بنویسند.
- ۳- ممکن است در میان درختان آتش روشن کنند.
- ۴- ممکن است بطری نوشیدنی و آب و کنسرو و پلاستیک مواد غذایی را در محیط رها کنند.
- ۵- ممکن است تمرین تیراندازی با تفنگ بادی داشته باشند.

سپس از دانش‌آموزان بخواهید برای هر مورد، پیشنهادی در مقابل بنویسند؛ برای مثال:

نصب تابلوی ممنوعیت تیراندازی یا احداث محلی برای آن، گذاشتن سطل زباله با فاصله مناسب و...

مجموعه تاریخی تخت جمشید

مجموعه کهن و تاریخی تخت جمشید به عنوان خاستگاه تاریخ و تمدن کهن پارسی، در فهرست آثار و میراث فرهنگی بین‌المللی به ثبت رسیده و سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و همچنین یونسکو بر آن نظارت دارند.

مجموعه تاریخی تخت جمشید شامل کاخ‌هایی است که در دوره پادشاهان ایران باستان بنا نهاده شده است و هر کدام از شاهان قسمتی از آن را بنا کرده‌اند. این بارگاه با عظمت سرانجام به دست اسکندر مقدونی به آتش کشیده شد و از بین رفت؛ اما بقایای آن نیز عظمت و شکوه این بنا را نشان می‌دهد. تاریخ بنای تخت جمشید به ۵۱۲ سال قبل از میلاد مسیح باز می‌گردد و بر اساس آنچه در متون تاریخی آمده، ساخت این مجموعه تاریخی کهن ۱۵۰ سال به طول انجامیده است. بنای تخت جمشید را اعراب، «شهر پارسه» و یونانیان «پرسپولیس» می‌نامند. اکنون نیز بسیاری از گردشگران که به دیدن تخت جمشید می‌شتابند آن را به نام پارسه یا پرسپولیس می‌شناسند.

داریوش اول در سال ۵۱۸ قبل از میلاد بنای تخت جمشید را آغاز کرد و تالار آپادانا و کاخ تچر را بنیان نهاد. این دو کاخ که هنوز قسمت‌هایی از آن بر جا مانده، زیباترین بخش سنگی مجموعه تخت جمشید است که بیننده را مسحور عظمت و شکوه خود می‌کند.

پس از داریوش، خشایارشا پسرش تالار هدیش را در مجموعه کهن تخت جمشید بنا نهاد و طرح تالار بزرگ صد ستون نیز در زمان همین شاه ایرانی بنیان گذاشته شد.

اردشیر اول، دیگر شاه ایرانی تالار صد ستون را تکمیل ساخت که از آن برای پذیرایی از میهمانان و اقوام و ملل مختلف که به تخت جمشید می‌آمدند، استفاده می‌شده است.

کاخ صد ستون بزرگ‌ترین کاخ و مجموعه سنگی تخت جمشید است که در زمان داریوش اول ساخته شده و به آن «کاخ بار» نیز می‌گویند.

کاخ آپادانا نیز که محل برگزاری جشن‌های نوروزی بوده با زیورآلات گرانبها و طلا آذین بندی شده بود که در تهاجم اسکندر همه این جواهرات به یغما رفت و اکنون بخش‌هایی از این جواهرات در موزه ملی نگهداری می‌شود. کاخ آپادانا در محدوده‌ای که ۳۶ ستون دارد، ساخته شده و ارتفاع هر ستون به حدود ۱۸ متر می‌رسد.

تالار شورا نیز از بناهای زیبای تخت جمشید است که از آن به عنوان تالار آئینه نیز نام برده‌اند. دیوارهای صاف و صیقلی این تالار از ویژگی‌های شگرف آن است که بیننده را متوجه عظمت و شکوه خود می‌سازد.

برخی انگیزه اسکندر مقدونی را از ویران‌سازی تخت جمشید کینه‌توزی او نسبت به ایرانیان و تلافی ویرانی شهر آتن به دست خشایارشا می‌دانند و برخی نیز این حادثه را یک پدیده اتفاقی برمی‌شمرند.

آسیب‌هایی که به تخت جمشید وارد شده تنها به زمان آتش سوزی آن محدود نمی‌شود. این بنای کهن در دوران‌های بعد و حتی زمان‌های اخیر نیز آسیب‌های فراوان دیده است. از جمله نکات قابل توجه در ساخت تخت جمشید آن است که تمام سازندگان این بنای سنگی، حقوق و دستمزد دریافت می‌کرده‌اند.

با کشف بیش از ۴۰ هزار لوح گلی که به عنوان اسناد تاریخی ساخت تخت جمشید از آن یاد می‌شود، معلوم شد که سازندگان تخت جمشید اعم از کارگران، استادکاران و معماران همگی مزد دریافت کرده‌اند.

این الواح گلی که در نوع خود نوعی اسناد حسابداری به شمار می‌آیند، فرضیه ساخت تخت جمشید را با استفاده از بیگاری رعایا و کارگران - مانند آنچه در مورد اهرام مصر گفته می‌شود - نقض کرد و معلوم شد همه کسانی که در بنای تخت جمشید نقش داشته‌اند، از روی رغبت و با دریافت مزد کار کرده‌اند. علاوه بر کارگران و معماران ایرانی کارگران مصری، یونانی، عیلامی و کارگرانی از سایر ملل نیز در تخت جمشید کار کرده‌اند. از این رو معماری تخت جمشید نیز نوعی معماری آمیخته با هنر معماری مصر، یونان و معماری سایر ملت‌هاست که روح ایرانی و پارسی در آن دمیده شده است. این موضوع نشانگر آن است که تخت جمشید علاوه بر اینکه جایگاه تمدن ایرانی و پارسی و آشتی دهنده ملت‌ها و اقوام بوده است، خاستگاه عدالت و دادگری نیز بوده و هر کس می‌توانسته در این مکان به دادخواهی پردازد.

برخی از زنان و دختران نیز که در ساخت بنای تخت جمشید مشارکت کرده‌اند، به عنوان دستمزد گندم، گوشت و سایر غلات و اجناس دریافت کرده‌اند. از این رو پرداخت دستمزد فقط شامل مردان نمی‌شده و زنان نیز در ساخت این بنای کهن دستمزد دریافت کرده‌اند.

از جمله موارد ارزشمندی که در تخت جمشید بوده و قسمت‌هایی از آن بر جا مانده است، خطوط و کتیبه‌های تخت جمشید است. این کتیبه‌ها مردم را به رعایت قانون، پرستش

اهورامزدا دعوت کرده و همه چیز را در قدرت و عظمت اهورا مزدا دانسته است. خیرخواهی برای مردم و ملل، دعوت به صلح و قانون مداری و توجه به حقوق شهروندی نیز از جمله مواردی است که از سنگ نوشته‌های تخت جمشید به دست می‌آید. این کتیبه‌ها و الواح به زبان‌های پارسی و عیلامی نوشته شده و رد پای از تاریخ و تمدن ملت‌های مختلف در آن دیده شده است.

مجموعه تاریخی تخت جمشید که وسعت آن بیش از ۱۲۵ هزار متر مربع است، هزاران سال در زیر خاک مدفون بوده و در سال‌های بعد قسمت‌های مهم آن از زیر خاک بیرون آمده است.

مدفون بودن تخت جمشید این فرصت را برای این بنای کهن فراهم کرده است که دست‌کم قسمت‌های مختلف آن از یورش باد و باران و فرسایش و همچنین از دست یغماگران و کسانی که با بی‌مبالاتی روی سنگ‌های تخت جمشید کنده‌کاری و یادگاری نوشته‌اند، مصون بماند.

به‌رغم بی‌توجهی‌های فراوان که نسبت به تخت جمشید شده است، در سال‌های اخیر قدری توجه به این بنای تاریخی بیشتر شده؛ اگر چه هنوز تخت جمشید در معرض آسیب و تخریب قرار دارد.

احیای برنامه نور و صدا در تخت جمشید و روایت تاریخ ساخت این بنای کهن با نورپردازی و پخش صدا در دل تاریک شب خاطره‌شکوه تاریخ و تمدن پارسی را در دل بیننده و شنونده احیا می‌کند.

اگرچه برای میهمانانی که به دیدن تخت جمشید می‌آیند، هنوز به طور کامل اسباب آرامش و آسایش فراهم نیست؛ اما برخی موارد از جمله راه اندازی یک مرکز توریستی و جهانگردی در حاشیه این بنای کهن مقدماتی است که دیدار از تخت جمشید را آسان می‌کند.

در هر حال دیدار از تخت جمشید و یادآوری شکوه و عظمت تاریخی آن، یادآور بخشی از تاریخ و تمدن ایرانی و پارسی است. تخت جمشید یکی از شهرهای باستانی ایران است که دورانی پایتخت ایران بوده و سندی از تمدن اصیل و هویتی قدیم از دوران باستان در این خطه به حساب می‌آید.

تخت جمشید را نه ایرانیان بلکه جهانیان میراثی از گذشتگان خود می‌دانند که آثار تمدن عمیق، علمی و انسانی را در خود نهفته دارد.

معرفی منابع برای مطالعات تحقیقی دانش آموزان

۱- محمد ناصری، علامه جعفری، انتشارات مدرسه، ۱۳۸۹

۲- بتول زرکنده، شیخ بهایی، انتشارات مدرسه، ۱۳۸۹

معرفی منابع برای مطالعات بیشتر معلم

۱- حسن زنده دل، راهنمای گردشگری یکصد روستای شگفت ایران، نشر ایرانگردان

۱۳۸۸ -

۲- ساسان سلونی، معصومه بابا نیا نوری، بیابان گردی در ایران، انتشارات ایران شناسی،

۱۳۹۰

۳- مجید اسکندری، آبشارهای ایران، انتشارات ایران شناسی.

۴- مصطفی سلامی، غارهای ایران، نشرنی

۵- محمدرضا محبوب فر، جعفر کریمی، گردشگری روستایی ایران، انتشارات ارکان

دانش، ۱۳۹۰

شبکه مفهومی فصل نهم: سرزمین ما، کاوش در گذشته‌های دور

مفاهیم کلیدی	راهبردها یا حوزه‌های موضوعی
<p>آثار و مدارک به جا مانده از تمدن‌های کهن</p> <p>تحول در شیوه زندگی ایرانیان کهن از غارنشینی تا شهرنشینی</p>	زمان، تداوم و تغییر
موزه‌ها، سازمان میراث فرهنگی	نقش‌ها، گروه‌ها و مؤسسات اجتماعی
لزوم حفاظت از میراث فرهنگی ظهور پیامبران الهی و نقش آنها در تاریخ	میراث فرهنگی تنوع شیوه‌های زندگی
تنوع شیوه‌های زندگی در طی زمان و گذشته‌های دور	
پراکندگی تمدن‌های باستانی در ایران	پراکندگی رابطه انسان و محیط
نقش عوامل جغرافیایی در شکل‌گیری تمدن‌ها	مکان و فضا
علاقه و تعلق و افتخار به کشور ایران به عنوان جایگاه تمدن‌های کهن	میهن دوستی
تمایل به حفاظت از میراث فرهنگی	ارزش‌ها و اخلاق
(رجوع شود به جدول پوشش مهارت‌ها در صفحه ۵۵-۶۸ همین کتاب)	بررسی و کاوش، برقراری ارتباط، خلاقیت مشارکت، واکنش شخصی و اظهارنظر
	مهارت‌های کاوشگری

میراث فرهنگی و علم تاریخ

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان بتوانند :

- انواع میراث فرهنگی را شناسایی و معنا و مفهوم و ارزش میراث فرهنگی را بیان کنند.
- نسبت به حفاظت از میراث فرهنگی حساس و راغب شوند.
- کارکرد و نقش سازمان میراث فرهنگی و موزه را بیان کنند.
- موضوع و قلمرو علم تاریخ و روش کار مورخان و باستان‌شناسان و ارتباط آنها با یکدیگر را شرح دهند.
- پرسش‌های تاریخی درباره موضوعات یا رویدادهای گذشته، طرح کنند.
- در صورت بازدید از یک موزه گزارشی تهیه کنند و یا اطلاعاتی درباره آن جمع‌آوری کنند.
- تعدادی موزه را در محل زندگی خود (شهر، شهرستان، استان) شناسایی کنند و از نوع آثاری که در آن نگهداری می‌شود، اطلاعاتی به دست آورند.
- درباره محافظت از میراث فرهنگی محل زندگی خود پیشنهادهایی ارائه کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

تعدادی عکس از ابنیه تاریخی، اشیای تاریخی، کتاب‌ها، وسایل و ادوات جنگی باستانی، ظروف قدیمی، تصویر نقاشی یا تندیس شخصیت‌های معروف تاریخی که روی چند صفحه به طور درهم (غیرطبقه‌بندی شده) چسبانده شده، در صورت امکان فیلم آموزشی کوتاه از حفاری یا دیگر عملیات باستان‌شناسی در یک منطقه که از مراکز مربوط تهیه شده یا اسلایدهایی درباره این موضوع، هماهنگی با یک موزه جهت بازدید دانش‌آموزان از آن، کتاب‌های درسی، عکس‌ها یا اسلایدهایی از چند موزه مهم ایران و حداقل یک موزه محلی.

— تعدادی تصویر شامل مکان‌ها و ابنیه تاریخی، اشیاء و ظروف تاریخی، نقاشی، قالی‌بافی، وسایل جنگی، کتاب‌های تاریخی، تصویر نقاشی یا تندیس شخصیت‌های تاریخی که روی چند صفحه کاغذ صورت درهم چسبانده‌اید.

دانش‌آموزان را به چند گروه تقسیم کنید. برگه‌ها را در اختیار هر گروه بگذارید و از آنها بخواهید تصاویر را قیچی و دسته‌بندی کنند. برای مثال ابنیه تاریخی را در یک بخش کنارهم بگذارید. ظروف و اشیاء و وسایل زندگی را در کنارهم بچسبانید و چنانچه نام شخصیت‌ها یا بناهای تاریخی را می‌دانند، زیر آن بنویسند.

آموزش دهید

— پس از انجام آمادگی، از دانش‌آموزان بپرسید: آیا می‌دانید به مجموعه این آثار چه می‌گویند؟ آیا این آثار با ارزش هستند؟ آیا این آثار باید حفظ بشوند؟ چرا؟ میراث فرهنگی چه ارزش و اهمیتی دارد؟ چرا ملت‌ها و دولت‌ها هزینه‌های زیادی را صرف حفاظت از این آثار می‌کنند؟ — اگر شما مسئول حفاظت از این آثار بودید، برای نگهداری و مراقبت از آن، چه می‌کردید؟ — دانش‌آموزان را در جریان پرسش و پاسخ هدایت کنید تا معنای میراث فرهنگی (هر آنچه از گذشتگان به ما به ارث رسیده اعم از مادی و معنوی) را درک کنند و تأکید کنید که میراث فرهنگی نشان هویت ملی هر ملت است و علاوه بر ابزارهای مادی ممکن است چیزهای غیر مادی مثل اعتقادات، آداب و رسوم، زبان و... را شامل شود.

— در مرحله بعد بپرسید با توجه به تصاویری که دسته‌بندی کرده‌اند بگویند با دیدن این تصاویر به چه چیزهایی در مورد گذشتگان پی می‌برند؟ اجازه بدهید دانش‌آموزان همفکری کنند. درباره معماری و هنر یا شیوه‌های زندگی حدس‌هایی بزنند.

— سپس از آنها بخواهید یکی از تصاویر را انتخاب کنند و تعدادی سؤال درباره آن طرح کنند و بگویند دوست دارند چه چیزهایی درباره آن شیء یا بناهای تاریخی بدانند. پرسش‌های خود را بنویسند و در کلاس بخوانند. با این کار آنها را متوجه اولین مرحله کاری مورخان کنید. سپس درباره موضوع، قلمرو، روش و هدف علم تاریخ توضیح دهید. نحوه ارتباط و نوع همکاری مورخ و باستان‌شناس را

برای دانش‌آموزان شرح دهید.

— در صورت امکان فیلمی کوتاه از کاوش‌های باستان‌شناسی یک منطقه را در کلاس نشان دهید یا عکس‌ها و تصاویری از این موضوع راتهی کنید و در اختیار دانش‌آموزان قرار دهید. تا آنها متوجه کار باستان‌شناسان و ویژگی‌های آن شوند. به دانش‌آموزان بگویید که در دانشگاه رشته‌ای به نام «باستان‌شناسی» وجود دارد که علاقه‌مندان می‌توانند در آینده در این رشته تحصیل کنند. همین توضیح را دربارهٔ تحصیل در رشتهٔ تاریخ نیز بدهید.

— به دانش‌آموزان بگویید فرض کنید شما مورخ‌اید و می‌خواهید درباره گذشته تحقیق کنید. اولین مرحلهٔ کار شما طرح پرسش‌هایی دربارهٔ موضوع است. سپس برای تمرین از آنها بخواهید فعالیت ۲ را انجام دهند. البته نیازی نیست که به پرسش‌ها پاسخ بدهند. هر چه تعداد پرسش‌های طراحی شدهٔ هر گروه بیشتر باشد، به آن امتیاز بیشتری بدهید.

— پرسش‌های احتمالی دربارهٔ موضوعات به شرح زیر است :

آریایی‌ها چه کسانی بودند؟ سکونتگاه اولیه آنان کجا بوده است؟ علت یا علل مهاجرت آریایی‌ها چه بوده است؟ آنها چه زمانی (چند سال پیش) به فلات ایران مهاجرت کرده‌اند؟ آریایی‌ها از چه مسیر یا مسیرهایی وارد ایران شده‌اند؟ آنها پس از مهاجرت به ایران چه کردند؟ و... .

اسکندر مقدونی که بود؟ اسکندر مقدونی اهل کدام کشور بود؟ انگیزه و هدف اسکندر مقدونی از حمله به قلمرو امپراتوری هخامنشی چه بود؟ وقتی اسکندر به ایران حمله کرد، ایرانیان چه کردند؟ آیا بین سپاه اسکندر و هخامنشیان جنگی در گرفت؟ اسکندر چند سال پیش به ایران حمله کرد؟ آثار و نتایج حملهٔ اسکندر به ایران چه بود؟

جنگ بین اسکندر و ایرانیان در کدام نواحی رخ داد؟ اسکندر از کدام سمت به ایران وارد شد و به چه مناطقی رفت؟ و... .

سلسله ساسانیان در چه زمانی تأسیس شد؟ ساسانیان چند سال پیش در ایران حکومت می‌کردند؟ این سلسله در زمان کدام پادشاه ساسانی سقوط کرد؟ چرا حکومت ساسانی سقوط کرد؟ دلایل و عوامل این سقوط چه بود؟ دشمنان و رقبای خاندان ساسانی چه کسانی بودند؟ سلسلهٔ ساسانی در نتیجهٔ کدام جنگ یا جنگ‌هایی فرو پاشید؟ و... .

بهترین راه برای آموزش کارکرد و نقش موزه‌ها و سازمان میراث فرهنگی ترتیب دادن بازدید علمی از یک موزه است. دانش‌آموزان در طی سال باید حداقل یک بار از آثار و ابنیهٔ تاریخی یا موزه

بازدید کنند پس از بازدید علمی از دانش‌آموزان بخواهید که گزارشی در این باره تهیه کنند (فعالیت ۳ به کار بیندیم).

در صورتی که امکان بازدید علمی وجود ندارد و در مدرسه به اینترنت دسترسی دارید، به همراه دانش‌آموزان به پایگاه موزه ایران باستان بروید و به آنها آموزش دهید چگونه می‌توانند اطلاعات مورد نیاز را به دست بیاورند.

در صورتی که به اینترنت دسترسی ندارید، خودتان عکس‌ها و اسلایدهایی از موزه‌های مهم ایران به‌ویژه موزه ایران باستان تهیه کنید و در کلاس نمایش دهید (نمای بیرونی، نمای داخلی و اشیای داخل موزه) و درباره نقش موزه و چگونگی محافظت از آثار در آن توضیح دهید.

به پایان برید

با خلاصه کردن و جمع‌بندی درس اهمیت میراث فرهنگی، کار نقش مورخان و باستان‌شناسان و همچنین اهمیت علم تاریخ را مرور کنید؛ سپس به عنوان تکلیف پایانی دو کار انفرادی و گروهی را به دانش‌آموزان سفارش دهید.

فعالیت انفرادی (فعالیت شماره ۴) از دانش‌آموزان بخواهید به طور انفرادی در خانواده و فامیل پرس‌وجو کنند و شیء قدیمی را که میراث خانوادگی است و از آن حفاظت و نگهداری می‌شود، بیابند و در کلاس نتیجه را بازگو کنند.

فعالیت گروهی (فعالیت شماره ۵ و ۶ و فعالیت شماره ۱ و ۲ به کار بیندیم)

این فعالیت‌ها را بین گروه‌ها تقسیم کنید. در جلسه بعد گروهی از دانش‌آموزان یک یا چند میراث فرهنگی مهم شهر یا روستای خود را شناسایی و در کلاس بیان کنند. گروهی نیز شماره تلفن و نشانی نزدیک‌ترین موزه به محل زندگی خود را پرس‌وجو و ارائه کنند و گروهی دیگر عکسی از یک بنای تاریخی محل زندگی یا استان خود انتخاب و تهیه کنند و با همفکری یکدیگر دستورالعملی برای محافظت از آن بنویسند. دقت کنید در جلسه بعد دانش‌آموزان پس از ارائه کار خود نتایج را با یکدیگر مبادله کنند و هر گروه در جریان دستاوردهای گروه دیگر قرار بگیرند.

شرکت در فعالیتهای کلاسی شامل دسته‌بندی کردن میراث فرهنگی و شرکت در بحث و گفت‌وگو، تحقیق دربارهٔ موزه و آثار تاریخی و میراث فرهنگی محل زندگی و ارائهٔ پیشنهاد برای حفاظت از آنها و همچنین بیان موضوع و قلمرو علم تاریخ و نقش و کار مورخان و باستان‌شناسان و توانایی طرح پرسش‌هایی تاریخی از مهمترین محورهای ارزشیابی است. این کار از طریق ابزارهایی چون چک لیست‌های مشاهدهٔ رفتار و بررسی فعالیت، آزمون و... انجام می‌گیرد.

قدیمی ترین سکونتگاه‌های ایران

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان بتوانند:

– تقسیم زمانی تاریخ ایران را به دو دوره باستان و اسلامی دریابند و روی خط زمان نشان دهند.

– ویژگی‌های تمدن را بیان کنند و با توجه به این ویژگی‌ها برای اطلاق تمدن به اقوام کهن در ایران دلیل بیاورند.

– مراحل تاریخی زندگی در ایران (غارنشینی، یکجانشینی، ظهور تمدن‌ها و...) و برخی ویژگی‌های تمدن‌های کهن مانند ایلام را مختصراً بیان کنند.

– روی نقشه مکان برخی تمدن‌های مهم و مکان‌های باستانی را نشان دهند.

– نقش عوامل جغرافیایی را در به وجود آمدن تمدن‌ها با ارائه مثال بیان کنند.

– با مراجعه به قرآن کریم چند آیه درباره پیامبران الهی و سرگذشت آنها استخراج کنند.

– به منظور درک قدمت مکان‌ها و تمدن‌های کهن در ایران زمین شواهد و مدارکی را به طور دقیق مشاهده و بررسی کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

مقوایی که بر روی آن نمودار ویژگی‌های تمدن رسم شده است (از صفحه ۱۰۹ کتاب)، کتاب درسی، کاربرگه شماره ۱۶، نمودار خط زمان و تقسیم آن به دو دوره اسلامی و پیش از اسلام (صفحه ۱۰۷) که روی مقوای بزرگ ترسیم شده است.

آماده کنید

— از فعالیت‌هایی که بعضی از دانش‌آموزان در جلسه قبل انجام دادند، استفاده کنید و از آنها بخواهید حدس بزنند برخی از میراث فرهنگی که تصویر آن را در جلسه قبل جمع‌آوری کردند یا بناها و میراث فرهنگی محل زندگیشان را که درباره حفاظت از آنها دستورالعمل نوشتند یا تحقیق کردند، حدوداً مربوط به چندسال پیش یا کدام دوره زمانی است؟ سپس پاسخ‌های صحیح را در اختیار آنها بگذارید.

— تصاویری از اشیاء یا میراث فرهنگی ایران باستان و تصاویری نیز از ابنیه و آثار فرهنگی دوره اسلامی تهیه کنید و نمایش دهید. سپس سن تقریبی و دوره زمانی هر اثر را ذکر کنید.

— از فعالیتی که در درس قبل درباره موزه ایران باستان انجام داده‌اید، استفاده کنید و این پرسش را طرح کنید که چرا به آن موزه ایران باستان می‌گویند.

آموزش دهید

— توجه کنید که دانش‌آموزان در سال گذشته با محور خط زمان و قرار دادن رویدادها با ترتیب و توالی روی آن (البته در دوره اسلامی و با ذکر قرن و تاریخ هجری) آشنا شده‌اند.

— از آنها پرسید: مبدأ تاریخ ما مسلمانان چیست؟ (دانش‌آموزان در سال پنجم ابتدایی مبدأ تاریخ را خوانده‌اند. البته لازم نیست وارد بحث تاریخ هجری قمری و هجری شمسی شوید. دوباره سؤال کنید: هم‌اکنون ما در چه سالی به سر می‌بریم؟ برای مثال (۱۳۹۲) منظور از ۱۳۹۲ چیست؟ یعنی ۱۳۹۲ سال از هجرت پیامبر اکرم (ص) از مکه به مدینه گذشته است. سپس توضیح دهید که پس از گذشت چند سال اعراب مسلمان ایران را فتح کردند و ایرانیان به تدریج به دین اسلام گرویدند. لذا با ورود اسلام به ایران تاریخ ما به دو دوره زمانی تقسیم شده است.

— محور خط زمان را که در کتاب ترسیم شده، بررسی کنید بگویید پیش از ورود اسلام به ایران چه سلسله‌هایی در ایران حکومت کرده‌اند و چه آثاری از آنها به جای مانده است. آنها را به ترتیب به ۴۰۰۰، ۵۰۰۰، ۶۰۰۰ سال و... به عقب ببرید و بگویید ابتدای محور معلوم نیست ولی باستان‌شناسان تاکنون آثاری مربوط به ۱۰۰۰۰ سال پیش را در ایران کشف کرده‌اند.

— نمودار خط زمان را در تمام مراحل تدریس در معرض دید دانش‌آموزان قرار دهید و توجه آنان را به آنها جلب کنید. ضرورتی برای حفظ کردن محتوای نمودار زمان وجود ندارد و به آنها بگویید امسال شما با بخش تاریخ پیش از اسلام یا ایران باستان آشنا می‌شوید.

— پس از آموزش تقسیم‌بندی کلی تاریخ ایران به دو دوره آنها را متوجه قدمت زندگی در ایران کنید. بهتر است در این مرحله از دانش‌آموزان بخواهید کاربرگ شماره (۱۶) شواهد سنگ نگاره را در کلاس انجام دهند.

— توجه کنید هدف از این فعالیت جلب توجه دانش‌آموزان به مشاهده دقیق مدارک و شواهد است و یادآوری این نکته که هر آنچه از گذشته برجای مانده، حتی یک نقاشی ساده و ابتدایی می‌تواند پژوهشگران را در شناخت زندگی انسان‌های گذشته کمک کند.

— این سنگ‌نگاره (در محل ابراهیم آباد اراک) بیانگر دوره‌ای از زندگی بشر است که شکار نقش مؤثر و مهمی در زندگی او داشته است و شاید برای حفظ چنین موضوع مهم و خوشایندی که مورد علاقه و دلمشغولی او بوده، اقدام به کندن آن موضوع روی سنگ کرده است.

— دانش‌آموزان می‌توان تصاویری چون تیرو کمان، شکارچی، بز، سگ، قوچ و... را شناسایی کنند و دور آن خط بکشند.

— پس از انجام این کاربرگه و توضیح درباره مرحله غارنشینی و شکار، سیر تحول زندگی را از یکجانشینی و رونق کشاورزی و سپس به وجود آمدن تمدن‌ها توضیح دهید.

— نمودار ویژگی‌های تمدن را که روی مقوا درست کرده‌اید، روی تابلو بگذارید و توضیح دهید که انسان‌ها به تدریج با توسعه زندگی اجتماعی به این ویژگی‌ها (مثلاً داشتن تشکیلات حکومتی، خط، زبان و...) دست یافتند.

— در توضیح همه مراحل تأکید کنید، شواهد و مدارکی که از نقاط مختلف ایران توسط مورخان و باستان‌شناسان بررسی شده است، وجود این مراحل را تأیید می‌کند.

— در مرحله بعد دانش‌آموزان را به نقشه پراکندگی برخی مکان‌ها و تمدن‌های باستانی ایران که در کتاب درسی درج شده ارجاع دهید. در صورتی که در استان محل زندگی دانش‌آموزان چنین مکانی وجود دارد، ابتدا درباره همان از آنها سؤال کنید. از دانش‌آموزان بخواهید مکان‌های مهم و جایگاه تمدن‌ها را بخوانند و استان مربوطه را ذکر کنند.

(این فعالیت جهت یادگیری و فهم موضوع است و نباید دانش‌آموزان را مجبور به حفظ کردن)

مکان تمدن‌ها کرد).

سپس به دانش‌آموزان بگویند در هر یک از این مکان‌ها باستان‌شناسان اکتشافاتی انجام داده‌اند و از روی شواهد و مدارک پی به وجود زندگی اجتماعی یا تمدن در منطقه برده‌اند. اکنون شما با سه مورد یعنی شهر سوخته، تمدن ایلام و تمدن جیرفت آشنا می‌شوید. از دانش‌آموزان بخواهید که هر گروه یک مورد را انتخاب کنند و بخوانند؛ سپس در کلاس تعریف کنند. از آنها پرسید چه شباهت‌هایی میان این تمدن‌ها وجود دارد؟ همچنین بخواهید (کاربرگه (۱۷) مهرهای ایلامی) را در کلاس اجرا کنند. منظور از این کاربرگه نیز بررسی شواهد و مدارک و پرورش مهارت مشاهده دقیق است و انتظار نمی‌رود همه به پاسخ معین برسند. پاسخ‌های احتمالی می‌تواند نانوائی و درست کردن نان، پارچه بافی، کوزه‌گری و سفالگری باشد. این مهرها نشان می‌دهد که تقسیم کار در آن دوره صورت می‌گرفته و برخی افراد در بعضی کارها مهارت داشته‌اند. آنها برای انجام فعالیت‌های اقتصادی ابزار و وسایلی ابداع کرده بودند و....

در همین فرایند بر نقش عوامل جغرافیایی مانند رودها و خاک حاصلخیز جهت کشاورزی و شرایط نامساعد اقلیمی در پیدایش زندگی یکجانشینی و پدید آمدن تمدن‌ها تأکید کنید (فعالیت ۲). به منظور تعمیق یادگیری مفهوم تمدن، از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت ۴ را انجام دهند. هر گروه باید با خواندن متن و تصاویر مربوط به تمدن ایلام و انطباق آن با ویژگی‌های تمدن علت اطلاق تمدن به آنها را بیان کنند؛ برای مثال:

ایلامی‌ها دین داشته‌اند ← تصویر زیگورات چغازنبیل

ایلامی‌ها خط داشته‌اند ← تصویر خط تصویری ایلامی

ایلامی‌ها حکومت داشته‌اند ← لوح‌های گلی که قانون‌های پادشاهان ایلامی وضع کرده‌اند بر

روی آن نوشته شده و...

همین فعالیت را می‌توانید با تمدن‌های پیشرفته شهر سوخته و جیرفت نیز انجام دهید.

– مبحث بعدی ظهور پیامبران الهی است. توجه کنید که دانش‌آموزان در سال‌های قبل با سرگذشت این پیامبران آشنا شده‌اند؛ اما در این درس هدف آن است که نقش پیامبران الهی و مأموریت آنها برای هدایت بشر در طول تاریخ مورد تأکید قرار گیرد.

– برای آموزش این بخش، بهترین شیوه انجام فعالیت‌های این مبحث است. از دانش‌آموزان بخواهید تصاویر را توضیح دهند. تصویر اول متعلق به حضرت نوح (ع) و تصویر دوم حضرت ابراهیم (ع) تصویر سوم مربوط به عبور حضرت موسی (ع) و پیروانش از رود نیل و شکافته شدن دریاست.

در قرآن کریم سوره‌هایی که به نام یک پیامبرند، عبارت‌اند از: یونس، یوسف، محمد، ابراهیم، هود، نوح، آیات ۱۰۳ تا ۱۴۰ سوره اعراف مربوط به سرگذشت حضرت موسی (ع) است. از دانش‌آموزان بخواهید معنای آیات را بخوانند و در کلاس درباره آن گفت‌وگو کنند.

به پایان ببرید

با جمع‌بندی و خلاصه‌کردن مطالب مربوط به ویژگی‌های تمدن و پراکندگی تمدن‌های مهم و مکان‌های باستانی در ایران قدمت زندگی در ایران و همچنین تحول زندگی اجتماعی در ایران از غارنشینی تا یکجانشینی و ظهور تمدن‌ها و سرانجام نقش پیامبران الهی در تاریخ را مرور کنید.

به‌عنوان تکلیف پایانی از دانش‌آموزان بخواهید هر گروه درباره یکی از پیامبران الهی مطالبی گردآوری کنند و نتیجه را مختصراً در کلاس بخوانند. نکته مهمی که باید بر آن تأکید کرد، برانگیختن دقت و توجه دانش‌آموزان به موضوع هدایت و رستگاری پیروان پیامبران الهی و نبرد حق علیه باطل و پیروزی حق است.

ملاحظات تدریس / دانستنی‌های معلم

علم تاریخ

تاریخ علم بررسی و مطالعه زندگی انسان‌ها و جوامع گذشته در تمامی ابعاد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است. بنابراین، موضوع علم تاریخ فقط به رویدادهای سیاسی – نظامی و شرح زندگانی و اقدامات حاکمان و فرمانروایان محدود و منحصر نمی‌شود؛ بلکه زندگی و عملکرد تمام افراد و احاد جامعه را در حوزه‌های مختلف اجتماعی در برمی‌گیرد.

منابع مطالعه تاریخ:

- ۱- نوشتاری: شامل کتاب‌ها، کتیبه‌ها (سنگ نبشته‌ها، گل نبشته‌ها) و اسناد
- ۲- دیداری: شامل بناها، اشیاء و ابزارهای (اشیاءهای) باقی‌مانده از گذشته؛ مورخان در این بخش عمدتاً به یافته‌های علمی باستان‌شناسی اتکا می‌کنند؛ چرا که آنها بر پایه تخصص خود، آثار تاریخی را شناسایی، کشف، طبقه‌بندی، تحلیل و تفسیر می‌کنند و پژوهشگران حوزه

تاریخ از نتایج تحقیقات آنان بهره‌برداری می‌کنند.

۳- شنیداری: آنچه که از گذشته‌های دور و نزدیک در قالب خبر، روایت، افسانه، داستان و... سینه به سینه نقل و شنیده می‌شود. در گذشته‌های بسیار دور که امکان نوشتن و نشر مثل امروز مهیا نبود، اخبار رویدادهای تاریخی به صورت شفاهی منتقل می‌شد. البته امروزه نیز تاریخ شفاهی جایگاه ارزشمندی در مطالعات تاریخی یافته است.

محورهای عمده ارزشیابی

– محورهای عمده ارزشیابی درس با انتظارات یادگیری منطبق است. فعالیت‌های کلاسی، تحقیق و انجام کاربرگه‌ها می‌تواند محورهای ارزشیابی باشد. از آزمون کتبی و شفاهی و چک‌لیست‌های بررسی فعالیت‌ها به عنوان ابزار می‌توان استفاده کرد.

معرفی منابع برای مطالعات تحقیقی دانش‌آموزان

- ۱- پریخ، زهره، میراث فرهنگی ایرانیان به روایت موزه ملی ایران، تهران، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۸۷.
- ۲- واتقی، بهروز، حمله سارگون خونخوار، تهران، ابوعطا، ۱۳۹۰. (از مجموعه قصه‌های سرزمین من، تاریخ ایران باستان، تمدن ایلام ۱).
- ۳-، فرار عاقلانه، تهران، ابوعطا، ۱۳۹۰. (از مجموعه قصه‌های سرزمین من، تاریخ ایران باستان، تمدن ایلام ۲).

معرفی منابع برای مطالعات بیشتر معلم

- ۱- بهنام، عیسی، «تمدن‌های از یاد رفته، شوش یکی از قدیمی‌ترین مراکز متمدن جهان»، فرهنگ و هنر (هنر و مردم)، شماره ۱۲۳، دی ۱۳۵۱، ص ۵-۲.

- ۲- —، «شهر سوخته»، فرهنگ و هنر (هنر و مردم)، شماره ۱۲۶، فروردین ۱۳۵۲، ص ۶-۲.
- ۳- رثوفی، محمد، «نخستین پویانمایی جهان در شهر سوخته»، کتاب ماه علوم و فنون، شماره ۱۰۷، آبان ۱۳۸۷، ص ۷۹-۷۶.
- ۴- سیدسجادی، سید صادق، «بهشت باستان‌شناسان»، رشد آموزش تاریخ، شماره ۱۵، تابستان ۱۳۸۳، ص ۱۲-۱۷.
- ۵- سید سجادی، سید منصور، «آغاز شهرنشینی در نیمه شرقی فلات ایران»، علوم انسانی (نامه انسان‌شناسی)، شماره ۶، پاییز و زمستان ۱۳۸۳، ص ۹۶-۶۳.
- ۶- —، شهر سوخته، پایگاه میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۸۵.
- ۷- فروزانفر، فرزاد، گزارش‌های شهر سوخته ۳ (کاوش در گورستان: مطالعات انسان‌شناسی ۱۳۷۶-۱۳۸۷)، اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۸۸.
- ۸- کامرون، جرج، ایران در سپیده دم تاریخ، ترجمه حسن انوشه، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۹.
- ۹- کیانی، محمد یوسف، شهرهای ایران، تهران، جهاد دانشگاهی، ۱۳۷۰.
- ۱۰- کرتیس، جان، ایران در سرآغاز تاریخ، ترجمه نادر میرسعیدی، نشریاد، ۱۳۹۲.
- ۱۱- مجموعه مقالات نخستین همایش بین‌المللی تمدن حوزه هلیل رود، جیرفت، اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کرمان، ۱۳۸۷.
- ۱۲- مجیدزاده، یوسف، تاریخ و تمدن ایلام، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۱.
- ۱۳- —، جیرفت، کهن‌ترین تمدن شرق، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، ۱۳۸۲.
- ۱۴- محمد پناه، بهنام، کهن دیار، مجموعه آثار ایران باستان در موزه‌های بزرگ جهان، ج ۱، سبزان.
- ۱۵- واترز، متیو دبلیو، پژوهشی در تاریخ ایلام نو، ترجمه نادر میرسعیدی، تهران، ققنوس، ۱۳۹۱.
- ۱۶- هینتس، والتر، دنیای گمشده ایلام، ترجمه فیروز فیروزنیا، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۱.

شبکه مفهومی فصل دهم : شکل‌گیری امپراتوری‌های بزرگ در ایران باستان

مفاهیم کلیدی	راهنماها یا حوزه‌های موضوعی
<p>شواهد و مدارک</p> <p>تحول، پیشرفت و تداوم</p> <p>علت‌ها و معلول‌ها</p>	زمان، تداوم و تغییر
<p>قوانین و مقررات</p> <p>نقش‌ها، گروه‌ها و مؤسسات اجتماعی</p>	نظام اجتماعی
پراکندگی	مکان و فضا
<p>میهن‌دوستی</p>	ارزش‌ها و اخلاق
<p>بررسی و کاوش، برقراری ارتباط،</p> <p>خلافت مشارکت، واکنش شخصی</p> <p>و اظهارنظر</p>	مهارت‌های کاوشگری

آثار به‌جا مانده از حکمرانی قدرت‌های بزرگ

خط زمان

تداوم برخی جنبه‌های کشورداری ایران باستان در دنیای امروز

نوع حکومت، مجلس شاهی، بزرگان و مهستان

مقام‌های حکومتی و وظایف آنها، سپاه و تشکیلات نظامی

قلمرو مکانی امپراتوری‌های بزرگ ایران باستان

علاقه و تعلق و افتخار به کشور ایران به عنوان جایگاه تمدن‌های کهن و دفاع از مرز و بوم

تمایل به حفاظت از میراث فرهنگی

(رجوع شود به جدول پوشش مهارت‌های مندرج در صفحه ۵۵-۶۸ همین کتاب)

شرح اجمالی فصل ۱۰ :

در این فصل دانش‌آموزان به‌طور اجمالی با سلسله‌هایی که پس از استقرار آریائی‌ان در این سرزمین حکومت کرده و امپراتوری‌های بزرگی را تشکیل دادند تا زمان سقوط ساسانیان آشنا می‌شوند. همچنین شیوه کشورداری و تشکیلات حکومتی و ابتکارات نظامی ایرانیان باستان در این فصل توصیف می‌شود. دانش‌آموزان با تاریخ میلادی آشنا و مهارت‌های محاسبه رویدادهای تاریخ ایران باستان بر مبنای تاریخ میلادی و قرار دادن سلسله‌ها به‌طور متوالی روی خط زمان را تمرین می‌کنند.

آریایی‌ها و تشکیل حکومت قدرتمند در ایران

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان بتوانند :

- حکومت‌های ایران باستان را از زمان ورود آریایی‌ها تا سقوط ساسانیان به ترتیب نام ببرند و محدوده زمانی حکومت‌ها و امپراتوری‌های ایران باستان را روی خط زمان نشان دهند.
- روند ظهور و سقوط امپراتوری‌های ایران باستان را به اختصار بیان کنند.
- گستره جغرافیایی حکومت‌های ایران باستان را روی نقشه نشان دهند و با محدوده جغرافیایی ایران امروز مقایسه کنند.
- با توجه به تاریخ میلادی (قبل و بعد از میلاد) رویدادها بتوانند مدت زمانی را که از این وقایع سپری شده محاسبه کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، تقویم برای مشاهده سال میلادی، کاربرگ‌های شماره ۱۸ و نمودار خط زمان و جدولی که در آن مدت زمان حکومت سلسله‌های ایران باستان درج شده بر روی یک برگه جهت کپی و تکثیر، نقشه قلمرو هخامنشیان و ساسانیان (دیواری)

آماده کنید

به منظور آماده سازی دانش آموزان به فعالیت ردیف ۲ درس ۱۷ کتاب رجوع کنید. دانش آموزان در این درس پرسش های تاریخی از جمله برای موضوع ورود آریایی ها به ایران طرح کردند. از آنها بخواهید پرسش های خود را دوباره بخوانند و با توجه به پیش دانسته ها و نقشه صفحه ۱۱۶ کتاب، پاسخ دهند. پاسخ های صحیح را هدایت و کامل کنید و روی پرسش آخر یعنی آثار و نتایج ورود آریایی ها به ایران تأکید و تمرکز کنید، زیرا یکی از آثار و پیامدهای مهاجرت آریایی ها به ایران تأسیس حکومت های قدرتمند در ایران بوده است.

سپس از آنها بخواهید یک نمودار زمان ترسیم کنند و با توجه به معلومات قبلی خود سلسله هایی را که در ایران باستان حکومت کردند، به ترتیب روی خط زمان بنویسند. به آنها کمک کنید پاسخ های خود را تصحیح کنند. به آنها بگویید در این درس به طور اجمالی با ظهور و سقوط این سلسله ها آشنا می شوید.

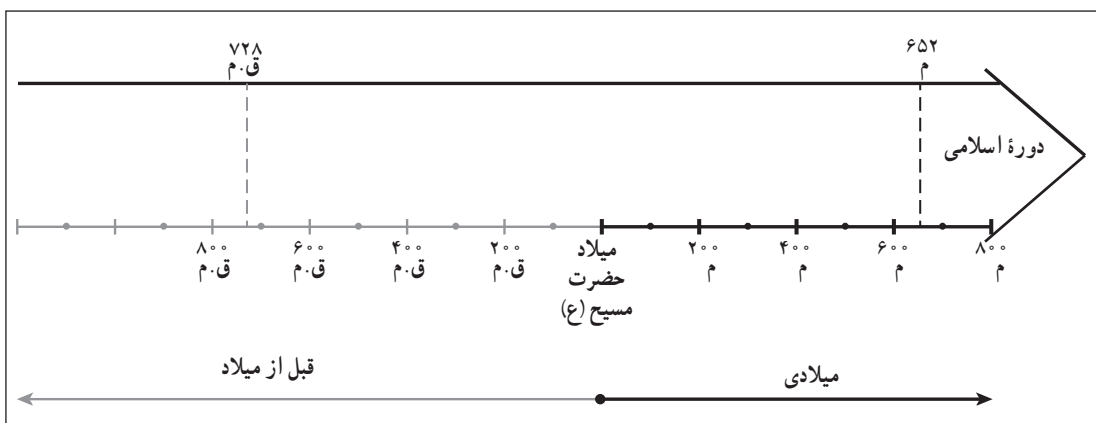
ساسانیان) (اشکانیان) (سلوکیان) (هخامنشیان) (مادها) ورود آریایی ها

آموزش دهید

نخست با توجه به مطالب کادر صفحه ۱۲۰ مفهوم سال میلادی، قبل از میلاد و بعد از میلاد را آموزش دهید و بگویید مورخان معمولاً برای تعیین رویدادهای پیش از اسلام از تقویم میلادی استفاده کرده اند. به منظور تعمیق یادگیری فعالیت هایی برای محاسبه طراحی کنید؛ برای مثال: حکومت اشکانی در ۲۴۸ قبل از میلاد تأسیس شده؛ یعنی چند سال پیش؟

بگذارید دانش آموزان تقویم را ورق بزنند و بگویند در کدام سال میلادی به سر می برند و سپس محاسبه کنند برای مثال $2014 + 248 = 2262$

در مرحله بعد کاغذی را که بر روی آن جدول و خط زمان خام وجود دارد و کپی و تکثیر کرده اید، در کلاس توزیع کنید.

دوره زمانی حاکمیت	حکومت
۵۵۰-۷۲۸ ق.م.	ماد
۳۳۰-۵۵۰ ق.م.	هخامنشیان
۲۴۸-۳۱۲ ق.م.	سلوکیان
۲۴۸ ق.م.-۲۲۴ م.	اشکانیان
۲۲۴-۶۵۲ م.	ساسانیان

با توجه به اعداد جدول^۱ مدت حکومت هریک از سلسله‌ها را روی خط زمان معین و رنگ آمیزی کنید.

توجه :

۱- نمودار صفحه ۱۲۰ کتاب بر اساس ارقام همین جدول ترسیم شده است. البته در این نمودار در رنگ آمیزی دوره اشکانی، اشتباهی پیش آمده است که در سال آینده رفع خواهد شد به منظور مقابله و تصحیح فعالیت دانش آموزان از این نمودار استفاده کنید.

۲- توجه کنید که پیروزی اشک اول بر سلوکیان و تأسیس حکومت اشکانی در سال ۲۴۸ ق.م. به معنای نابودی کامل سلوکیان نبود و سلطه آنها بر نواحی مرکزی و غربی ایران دوام بیشتری داشت و اشکانیان به تدریج آنان را بیرون راندند تا اینکه در سال ۶۴ م. امپراتوری روم به حاکمیت سلوکیان بر آسیای صغیر و شام پایان داد.

۱- دانش آموزان را وادار به حفظ کردن محتوای جدول و نمودار زمان نکنید.

— در مرحله بعد دانش آموزان را به پنج گروه تقسیم کنید و از هر گروه بخواهید مباحث مربوط به یکی از حکومت‌های ایران باستان را به دقت مطالعه کنند، سپس نمایندگان گروه‌ها را به ترتیب زمان حکومت سلسله‌های (ماد، هخامنشیان، سلوکیان، اشکانیان و ساسانیان) فراخوانید و بگویند خود را نماینده آن سلسله معرفی کنند و بگویند: ۱- متعلق به کدام قوم‌اند؟ ۲- فرایند ظهور و سقوط سلسله خود را بیان کنند ۳- دوره زمانی حکومت مورد نظر را روی خط زمان نشان دهند. ۴- پایتخت‌های سلسله خود را نام ببرند. ۵- محدوده قلمرو حکومت خود را مشخص کنند.

نقشه‌ها را هنگامی که نمایندگان گروه‌های هخامنشیان و ساسانیان مطالب خود را بیان می‌کنند در معرض دید و توجه دانش آموزان قرار دهید.

هنگام طرح مباحث مربوط به محدوده جغرافیایی حکومت‌های هخامنشی و ساسانی یادآوری کنید که دنیای شناخته شده عصر باستان محدود به قاره‌های آسیا و اروپا و شمال آفریقا بوده و سایر مناطق کره زمین هنوز شناخته نشده بود. لذا قلمرو حکومتی ایرانیان باستان علاوه بر آنکه بخش وسیعی از گستره جغرافیایی جهان آن روز را در برمی‌گرفت، در مرکز و کانون این پهنه جغرافیایی قرار داشت و شرق و غرب جهان آن روز را به هم متصل می‌کرد.

فعالیت ۱— در زمان هخامنشیان کشورهای ازبکستان، قفقاز، پاکستان، افغانستان، ترکیه، جمهوری آذربایجان، تاجیکستان، قزاقستان، عراق، سوریه، مصر، لیبی، تونس، اردن، ارمنستان و اروپای امروز و قسمت‌هایی از هندوستان امروزی جزء قلمرو هخامنشیان بوده‌اند.

فعالیت ۲— انگیزه و هدف شاهان در ایران باستان از ترسیم نقش برجسته‌ها می‌تواند نوعی اعلام حضور و رسمیت دادن به حاکمیت، کسب مشروعیت و تأکید بر رسمیت خود به رقیبان و همچنین میل به ماندگاری نام و آوازه آنان باشد.

فعالیت ۳— الف: اشکانیان ب: سال میلادی با توجه به تقویم آن سال ذکر شود.
ج: $2262 = 248 + 2014$ د: $1754 = 260 - 2014$ این محاسبه در اینجا با توجه به سال میلادی که در آن به سر می‌بریم؛ یعنی ۲۰۱۴ میلادی صورت گرفته است.

فعالیت ۴— زیرا از نظر مردم ایران، سلوکیان یونانی و بیگانه به شمار می‌رفتند که به قدرت شمشیر بر ایران و ایرانیان مسلط شده بودند. همچنین از نظر فرهنگی نیز میان ایرانیان و یونانیان اختلافات بسیاری وجود داشت و باورها و عقاید و رسوم مردم ایران با فرهنگ و باورهای یونانیان متفاوت بود.

با جمع‌بندی و خلاصه کردن مطالب، مختصراً توالی و ترتیب و فرازهای مهم سلسله‌هایی را که پس از ورود آریایی‌ها به ایران در کشور ما حکومت کردند، بیان کنید. به عنوان تکلیف پایانی از دانش‌آموزان بخواهید کاربرگه شماره ۱۸ قهرمانان ایران باستان را بخوانند و تکمیل کنند.

این فعالیت به منظور تقویت مهارت، دقت در خواندن متون و استنباط‌های مورد نظر از متن — که ممکن است حتی متون تاریخی باشد — طراحی شده است. ضمن آنکه بر دلاوری و ایثار و وطن‌دوستی قهرمانان ایرانی نیز تأکید کرده و بار ارزشی و تربیتی دارد.

پاسخ کاربرگه شماره ۱۸ :

۱- با خواندن متن شماره ۱ می‌توان استنباط کرد که کورورش بر مناطق وسیعی از جهان آن روز حکومت می‌کرده است. همچنین می‌توان دریافت که او با سایر فاتحان آن روز که پس از تسخیر کشوری آن را غارت و ساکنانش را به قتل می‌رساندند، یا برده می‌کردند، متفاوت بوده و رفتاری متفاوت با مغلوبان از خود نشان داده است و نه تنها ساکنان کشورها و شهرهای فتح شده را غارت و آواره نمی‌کرد؛ بلکه به باورهای آنان احترام هم می‌گذاشته و به آنها توهین نمی‌کند.

۲- با خواندن متن شماره ۲ می‌توان استنباط کرد که آریوبرزن و سورنا هر دو فرماندهانی نظامی بودند. هر دو فرماندهانی شجاع بودند که برای پاسداری از مرزبوم ایران تا پای جان تلاش کرده‌اند. آریو برزن قبل از سورنا می‌زیسته است؛ زیرا آریو برزن در زمان هخامنشیان در برابر هجوم اسکندر مقدونی به ایران، در برابر آنها ایستاد و با آنها جنگید، اما سورنا در اواسط دوره اشکانی یعنی چند قرن بعد از آریو برزن می‌زیسته است و در برابر کراسوس فرمانده سپاه روم مقاومت کرد و پیروز شد.

محورهای عمده ارزشیابی

متناسب با انتظارات یادگیری، توانایی نمایش توالی سلسله‌ها روی خط زمان و مقایسه گستره جغرافیایی هخامنشیان و ساسانیان روی نقشه با جهان امروز و محاسبه وقایع سپری شده بر مبنای سال میلادی و بیان ویژگی‌ها و فرازهای مهم سلسله‌های ایران باستان، محورهای عمده ارزشیابی این درس است. آزمون‌های کتبی و شفاهی و عملکردی (خط زمان) و کاربرگه شماره ۱۸ از ابزارهای ارزشیابی این درس است.

امپراتورهای قدرتمند چگونه کشور را اداره می‌کردند؟

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان بتوانند :

- ویژگی‌های عمده حکومت در ایران باستان را بیان کنند.
- تشکیلات و نوع باورها درباره حکومت و شیوه کشورداری را با توجه به مستندات و شواهد مثل سنگ نگاره‌ها و سنگ نبشته‌ها توضیح دهند.
- ابتکارات و ابداعات ایرانیان باستان را در زمینه سپاه و فنون نظامی بر اساس مستندات به جا مانده بررسی و درباره آنها اظهار نظر کنند.
- درباره عملیات نظامی پارتیزانی تحقیق و پرس و جو کنند یا مدل و ماکتی از فنون نظامی آن دوره بسازند.
- گستره جغرافیایی حکومت‌های ایران باستان را روی نقشه نشان دهند و پایتخت‌های حکومت‌ها را معین کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، تعدادی تصویر از نقش برجسته داریوش در بیستون، اردشیر بابکان در نقش رستم، شاپور اول ساسانی در نقش رجب، اردشیر دوم ساسانی در طاق بستان به صورت اسلاید یا عکس‌هایی که روی مقوا چسبانده شده است.

ویژگی‌های تمدن را در درس قبل مرور کنید و بر یکی از ویژگی‌ها؛ یعنی «حکومت» تأکید کنید. برسید چرا یک اجتماع به حکومت نیاز دارد؟ در صورت امکان نام شاهان مهم هر سلسله را در جدولی با چند ستون روی تابلو بنویسید. از دانش‌آموزان بخواهید فکر کنند که این افراد چه نقشی در کشور یا چه ویژگی‌هایی داشتند؟ اجازه بدهید آنها درباره‌ی این که چه عواملی موجب شد تا نهاد حکومت در یک اجتماع به وجود بیاید، فکر کنند و پاسخ‌ها را هدایت کنید (البته همواره باید آنها را متوجه کنید که نوع حکومت‌ها در طول تاریخ و در دنیای امروز تحولاتی را سپری کرده‌اند و انواعی از حکومت‌ها وجود دارد).

آموزش دهید

تصاویر نقش برجسته‌ی داریوش اول در بیستون و نیز تصاویر نقش برجسته‌ی اردشیر بابکان در نقش رستم، شاپور اول ساسانی در نقش رجب، اردشیر دوم ساسانی در طاق بستان و یا دیگر نقش برجسته‌های شاهان ساسانی را برای دانش‌آموزان نمایش دهید (در صورتی که می‌توانید از طریق گرفتن تصاویر از اینترنت یا سایر منابع، آنها را از طریق رایانه و پرده‌ی اسلاید نمایش دهید و اگر چنین امکانی وجود ندارد تصاویر را تهیه کنید و روی مقوا یا روی تابلوی کلاس به نمایش بگذارید).

«توجه : توضیحات مربوط به این نقش برجسته‌ها در بخش آخر همین فصل آمده است.»

با توجه به توضیحاتی که در مرحله‌ی آماده‌سازی درباره‌ی تفاوت نوع حکومت‌ها داده‌اید، اکنون ویژگی‌های مهم حکومت در ایران باستان را مطرح کنید. از دانش‌آموزان بخواهید متن درس را بخوانند و فعالیت شماره ۲ را انجام دهند. قدرت مطلق شاه، موروئی بودن حکومت، جنگ و نزاع بر سر به دست آوردن مقام شاهی تا حد قتل و خونریزی، قانون محسوب شدن فرمان شاهان (عدم دخالت داشتن مردم در تصمیم‌گیری‌ها و اداره‌ی کشور) و سرانجام منتسب دانستن قدرت و مقام پادشاهی به تأیید اهورامزدا از ویژگی‌های مهم حکومت‌های ایران باستان بوده است.

از دانش‌آموزان پرسید چه نکته‌ی مشترکی در این نقش برجسته‌ها مشاهده می‌کنند. دانش‌آموزان را راهنمایی کنید تا به این نکته برسند که در تمام نقش برجسته‌ها، اهورا مزدا (خدای بزرگ) در مقابل پادشاه قرار دارد و در حال اعطای حلقه‌ی شاهی (دیهم) به پادشاه است. سپس آنها را متوجه سطرهای

پنجم و نهم کتیبه بیستون کنید. در این کتیبه، داریوش چندین بار بر خواستِ اهورامزدا و حمایت او در به قدرت رسیدن خود تأکید می‌کند. نگارهٔ قَر وَهَر (نماد اهورامزدا) در نقش برجسته بیستون نیز مؤید همین مطلب است. بپرسید دادن حلقهٔ (دیهِیم) شاهی از سوی اهورامزدا به شاهان در ایران باستان نشان و نماد چه معنا و مفهومی بود؟ هدف شاهان از ترسیم نقش برجسته‌هایی که اهورامزدا در حال اعطای دیهِیم شاهی به آنان است، این بوده که وانمود کنند به خواست و ادارهٔ اهورامزدا به تخت پادشاهی جلوس کرده‌اند و پیروزی آنان بر رقیبان و دشمنانشان در سایهٔ حمایت اهورامزدا بوده است. در واقع دادن حلقهٔ شاهی از سوی اهورامزدا به شاهان، نماد و نشان کسب مشروعیت بوده است.

در مرحلهٔ بعد از دانش‌آموزان بخواهید دربارهٔ فعالیت (۱) فکر کنند. این که در مهر سلطنتی داریوش سه نوع خط دیده شده نشانهٔ پهناور بودن قلمرو هخامنشی و رواج خطوط مذکور در این قلمرو است. این امر نشان می‌دهد که هخامنشیان به آثار و مظاهر فرهنگی ملل تابع مانند ایلامی‌ها و بابلی‌ها احترام و به نوعی آنها را نیز به رسمیت می‌شناختند.

در جریان بحث و گفت‌وگو پیرامون ویژگی‌های حکومت در ایران باستان به موضوع تفاوت میزان قدرت و نفوذ شاهان در حکومت‌های مختلف اشاره کنید. دانش‌آموزان با استفاده از معلومات قبلی خود در پایهٔ چهارم ابتدایی پاسخ می‌دهند.

پاسخ سؤال مطرح شده در متن :

مجلس شاهی مجلسی بود که مردان خاندان اشکانی در آن شرکت می‌کردند
مجلس بزرگان که از اشراف و رؤسای قبایل و فرماندهان نظامی تشکیل می‌شد.
مجلس مهستان در مواقع اضطراری از ترکیب دو مجلس بزرگان و شاهی تشکیل
می‌شد. این تصمیم‌گیری‌ها ممکن بود، حمله به یک کشور دیگر، دفاع از کشور در
برابر حمله، رسیدگی به امور شورشیان در یک منطقه، تأمین منابع مالی خزانه حکومتی
و نظایر آن باشد.

(باید تأکید کرد در این مجالس فقط شاه و شاهزادگان و اشراف شرکت می‌کردند و از دخالت عامهٔ مردم در تصمیم‌گیری‌ها خبری نبود).

در مرحلهٔ بعد از دانش‌آموزان بخواهید نقش سایر مقام‌های حکومتی یا تشکیلات حکومتی را بر اساس جدول صفحهٔ ۱۲۳ بررسی کنند و کار و وظیفهٔ آنها را بیان کنند و فعالیت‌های ۳ و ۴ را انجام دهند.

فعالیت ۳- از آنجا که در قلمرو پهناور امپراتوری ایران باستان اقوام گوناگونی با خط و زبان و فرهنگ متفاوت و متنوع حضور داشتند و توسط حکومت‌ها به رسمیت شناخته شده بودند، لازم بود منشیان و دبیران با خط و زبان‌های رایج در درون قلمرو امپراتوری آشنا باشند تا بتوانند نامه‌های‌های وارده و صادره را بخوانند.

فعالیت ۴- هر خبری که به نوعی با امنیت امپراتوری و با شخص پادشاه ارتباط داشت. اجازه بدهید دانش‌آموزان خودشان حدس بزنند. سؤال واگراست.

● برای تدریس مبحث تقسیمات کشوری در ایران باستان از معلومات آنها با توجه به درس ۱۰ همین کتاب استفاده کنید و پرسید چرا ایران امروز به چندین استان تقسیم شده است، سپس تأکید کنید که این تقسیمات کشوری که امروزه در همه کشورهای جهان وجود دارد، سابقه دیرینه دارد و شاید ایرانیان باستان از اولین کسانی بودند که چنین کاری را ابداع کرده‌اند. با توجه به قلمرو پهناور ایران، حکومت‌ها ناگزیر بودند که کشور را به چند ساتراپ یا کوره (استان) تقسیم کنند.

سپس از دانش‌آموزان بخواهید (فعالیت ۵) را انجام دهند و روی نقشه با توجه به جدول اسامی پایتخت‌ها، دور شهرهای پایتختی خط بکشند.

● در مرحله بعد به هدایت دانش‌آموزان به یکی از ابزارهای مهم حکومت، یعنی داشتن سپاه نیرومند و مجهز بپردازید و با پرسش و پاسخ آنها را به تفکر وادارید چرا حکومت‌های ایران باستان اقدام به تأسیس نیروی نظامی کرده بودند و جنگاور تربیت می‌کردند؟

● در این بخش باید روی ابتکارات و ابداعات ایرانیان باستان در فنون نظامی تأکید کنید. بهتر است تصاویر سواره نظام و پیاده نظام ارا به‌های جنگی، ارا به داس‌دار و مانند آن به صورت اسلاید روی پرده نمایش داده شود. در فرایند تدریس این بخش فعالیت‌های ۶ و ۷ و ۹ را در کلاس انجام دهید.

فعالیت ۶- بیشتر لشکرکشی‌ها و جنگ‌ها در دوره باستان به منظور دستیابی به منابع اقتصادی و راه‌های تجاری و توسعه قلمرو و در مواردی نیز اشاعه یا گسترش دین خاصی انجام می‌گرفته است. در جهان امروز نیز همان انگیزه‌ها وجود دارد و اگر چه بهانه‌هایی چون اختلافات مرزی و نظایر آن مطرح می‌شود؛ اما علل اصلی جنگ‌ها همانا تسلط بر منابع و ذخایر کشورها و مناطق مهم استراتژیک و اقتصادی جهان است.

فعالیت ۷- لباس پیاده نظام سبک تر بوده تا بتواند چالاک‌تر حرکت کند. سپر و نیزه یا تیر و کمان سلاح او بوده است. سواره نظام علاوه بر نیزه و سلاح اسب داشته و لباس او شامل تجهیزات چوب کلاه خود و زره آهنی و فولادی و نقاب و... بوده است.

فعالیت ۹- از دانش‌آموزان بخواهید متن را بخوانند و دلیل بیاورند کدام یک از این ابتکارات به نظر آنها جالب‌تر بوده است. سؤال واگراست و کاملاً به واکنش شخصی دانش‌آموزان بستگی دارد.

به پایان ببرید

با خلاصه کردن ویژگی حکومت و تشکیلات اداری در ایران باستان و ابتکارات و فنون نظامی آنها درس را مرور و نکات کلیدی را مطرح کنید. به عنوان فعالیت پایانی دانش‌آموزان را به چند گروه تقسیم کنید و از هر گروه بخواهید به طور داوطلبانه فعالیت ۸ و (۱ و ۲ به کار ببندیم) را انجام دهند. در مورد فعالیت ۸ باید گفت که نبرد پارتیزانی شیوه‌ای از نبرد یا عملیات نظامی به شکل نامنظم بوده است که به آن جنگ پارتیزانی یا چریکی می‌گفتند. در این شیوه از جنگ دسته‌های غیر منظم رزمنده از طریق شبیخون‌های سریع و یا کمین‌های غافلگیر کننده به نیروهای دشمن آسیب می‌رسانند و به سرعت صحنه را ترک می‌کردند شیوه جنگ و گریز سواره نظام‌های سبک اسلحه پارتی (اشکانیان) که در برابر سپاه منظم و مجهز سلوکیان انجام گرفت، موجب شد، پارت‌ها پیروزی‌های چشمگیری به دست بیاورند. به همین دلیل این شیوه نبرد جنگ پارتیزانی نام گرفته و امروزه به عملیات مشابه جنگی عنوان پارتیزانی اطلاق می‌شود.

محورهای عمده ارزشیابی

بیان ویژگی‌های حکومت در ایران باستان، توضیح و بیان ابتکارات نظامی ایرانیان باستان، نشان دادن پایتخت‌های ایران باستان روی نقشه و سایر فعالیت‌های درس شامل گفت و گو و اظهار نظر و تحقیق و مدل سازی محورهای عمده ارزشیابی این درس اند.

نظام حکومتی و شیوه کشورداری ایرانیان باستان

بدون تردید اداره سرزمین‌های پهناور با مردمان گوناگون و فرهنگ‌های متفاوت، آن هم با وجود تهدیدات فزاینده خارجی نیازمند ارائه الگوی حکومتی مقتدر با سازمان و تشکیلات دقیق و منظم بود. هسته اصلی قدرت و سیاست در ایران باستان از اندیشه‌ها، باورها و اعتقادات انسان ایرانی سرچشمه می‌گرفت. شرایط و مقتضیات طبیعی و جغرافیایی ایران نیز بر شیوه و سازوکار حکومت‌داری تأثیر گذاشته بود.

در نظام حکومتی ایران باستان، شاه در رأس قدرت قرار داشت و از اختیارات وسیعی برخوردار بود. او در چنان مقام و موقعیتی، منشأ اقتدار و دارایی به حساب می‌آمد. حرف او قانون بود و به قول معروف «چه فرمان یزدان، چه فرمان شاه». بر اساس باورهای رایج در ایران باستان، پادشاهی موهبتی خاص بود که اهورامزدا به افراد برگزیده خود اعطا می‌کرد. چنین القا می‌شد که فقط کسی می‌تواند مقام پادشاهی را کسب کند که دارای «فره ایزدی» باشد. فرّ که در اوستا به معنای نور و درخشیدن به کار رفته است، دلالت بر نوعی نیرو، استعداد و کمال وجودی است. فرّ در مفهوم سیاسی بیانگر صلاحیت و مشروعیت فرمانروا محسوب می‌شد.

ساختار قدرت سیاسی در ایران باستان از سه سطح و لایه متفاوت تشکیل شده بود. در سطح نخست شاه و فرمانروا قرار داشت. سطح و لایه دوم را مجموعه‌ای از شخصیت‌های با نفوذ، خاندان و دودمان‌های اشرافی که مناصب عالی را برعهده داشتند، تشکیل می‌دادند. این گروه همواره به دربار شاهان رفت و آمد می‌کردند و از میان آنان مثلث موبد، وزیر و سپهسالار قدرت و نفوذ بسیاری داشتند. مجموعه اداری و دیوانی شامل کارکنان حرفه‌ای که در سرتا سرکشور مسئولیت اداره امور را برعهده داشتند، لایه سوم را تشکیل می‌دادند که زیر نظر وزیر بزرگ کار می‌کردند. نفوذ گسترده دبیران و دیوانیان و نقش مؤثر آنان در اداره امور موجب شده است که آنها را سیاستمداران حقیقی نظام حکومتی ایران باستان بشناسند.

از میان شاهان عصر باستان، کوروش دوم و داریوش اول هخامنشی، مهرداد دوم اشکانی و اردشیر بابکان، شاپور اول و دوم ساسانی و خسرو انوشیروان نقش مهمی در تأسیس، استقرار، تثبیت، توسعه، تکامل و اصلاح نظام حکومتی ایران باستان داشتند.

سنگ نبشته و نقش برجسته داریوش در بیستون

این مجموعه یکی از بزرگ‌ترین سنگ نگاره‌های جهان است و شامل کتیبه‌ای به خط میخی و یک نقش برجسته است. سنگ نبشته رویدادهای مهم نخستین سال فرمانروایی داریوش اول را به سه زبان فارسی باستان، عیلامی و آکدی (بابلی نو) روایت کرده است. ترجمه فارسی سطرهای ۵ و ۹ آن چنین است:

سطر ۵ داریوش می‌گوید: به خواست اهورامزدا من شاه هستم؛ اهورا مزدا پادشاهی را به من داد.

سطر ۹ داریوش شاه گوید: اهورامزدا مرا این پادشاهی داد. اهورامزدا یاری کرد تا این پادشاهی به دست آورم به یاری اهورامزدا این پادشاهی را دارم.

در سمت چپ نقش برجسته تصویر تمام قد داریوش قرار دارد و دوتن از یاران او پشت سرش ایستاده‌اند. در روبه‌روی او نه تن از سران شورشی به بند کشیده به چشم می‌خورند که در جلوی آنها گئومات مغ به پشت خوابیده و پای چپ داریوش بر سینه او نهاده شده است. درست بالای سرشورشیان، نگاره فروهر (نماد اهورامزدا) حک شده است که حلقه‌ای را در دست چپ دارد و به سوی داریوش دراز کرده است. این امر نشان اعطای پادشاهی توسط اهورامزدا به داریوش است.

تصویر سنگ نگاره داریوش در بیستون

سنگ نگاره / هورا مزدا و اردشیر بابکان در نقش رستم

این سنگ نگاره یکی از سالم‌ترین سنگ نگاره‌های متعلق به دوره ساسانی است. پیکره‌های اردشیر (سمت چپ) و هورامزدا سوار بر اسب کند و کاری شده‌اند. در زیر پای اسبان، پیکره‌های بر زمین افتاده دشمنان هورامزدا و شاه یعنی اهریمن و اردوان پنجم اشکانی تصویر شده‌اند. هورامزدا دست راستش را به سوی اردشیر دراز کرده و دیهیم یا حلقه‌ای از گل را که نماد فره ایزدی است، به او اهدا می‌کند و در دست چپ او برسم^۱ دارد. نقش برجسته‌های دیگری از هورامزدا و اردشیر با مضمونی شبیه به این. در نقش رجب و فیروز آباد فارس نیز وجود دارد.

تصویر نقش برجسته هورا مزدا و اردشیر بابکان در نقش رستم

نقش برجسته هورامزدا و شاپور اول ساسانی در نقش رجب

در این سنگ نگاره هورامزدا و شاپور هر دو سوار بر اسب‌اند و هورامزدا حلقه پادشاهی را به شاپور اعطا می‌کند.

۱- برسم به معنای شاخه بریده از رستنی‌ها و گیاهان است و مقصود از برسم گرفتن سنتی مذهبی در آیین زرتشتی برای شکر گزاری از خدا به سبب آفرینش نباتات و گیاهان بود.

نقش برجسته اهورامزدا و شاپور اول ساسانی در نقش رجب

نقش برجسته اردشیر دوم ساسانی و اهورامزدا در طاق بستان

در سمت راست ایوان کوچک طاق بستان، یک سنگ نگاره از اهورامزدا و اردشیر دوم (۳۷۹-۳۸۳ م) نهمین شاه ساسانی وجود دارد. اردشیر با دست راست در حال گرفتن دیهیم شاهی از اهورا مزداست.

نقش برجسته اهورامزدا و اردشیر دوم ساسانی در طاق بستان

ساختار و تجهیزات جنگی سپاه ایران در عصر باستان

سپاه ایران در دوره باستان از دو رسته پیاده نظام (پیادگان) و سواره نظام تشکیل می شد. **پیاده نظام:** پیاده نظام از دوران هخامنشیان و مخصوصاً هنگام کشورگشایی کوروش بزرگ، ستون اصلی سپاه ایران بود؛ اما در عهد اشکانیان و ساسانیان اهمیت و نقش آن در برابر سواره نظام به طرز چشمگیری کاهش پیدا کرد.

افراد پیاده نظام برای رزم از دور و با فاصله، به تیر، کمان، زوبین و فلاخن مسلح می شدند؛ اما هنگام نبرد از نزدیک و جنگ تن به تن، اسلحه خود را به نیزه، شمشیر و سپر تغییر می دادند. **سواره نظام:** شواهد تاریخی دلالت بر وجود سواره نظام در سپاه ماد دارد. هخامنشیان نیز به تأسی از مادها و لیدی ها، سپاه خود را به سواره نظام مجهز کردند. آنها از ترکیب اسب و ارا به در جنگ بهره می بردند. در دوران حاکمیت اشکانیان و ساسانیان، سواره نظام ستون اصلی سپاه ایران را تشکیل می داد. سواره نظام در دو گروه سبک اسلحه و سنگین اسلحه سازماندهی شده بودند. بسته به شرایط نبرد و وضعیت نیروهای دشمن، در جای خود از آنها استفاده می شد. اشکانیان به سوارکاران سبک اسلحه و ساسانیان به سوارکاران سنگین اسلحه بهای بیشتری می دادند.

سواره نظامان سبک اسلحه، سوارکارانی چابک و چالاک و عمدتاً مجهز به تیر و کمان بودند. آنان در تیراندازی به خصوص در حال حرکت، مهارت ویژه ای داشتند. شیوه و شگرد جنگی این گروه اغلب به صورت شبیخون های سریع و جنگ و گریز بود. آنها معمولاً از جنگ تن به تن با دشمن خودداری می کردند و می کوشیدند تا حریف را به دنبال خود بکشاند و خسته و فرسوده کنند. پس از آن جای خود را به سواره نظامان سنگین اسلحه می دادند.

سواران سنگین اسلحه برای نبرد از نزدیک و جنگ تن به تن و وارد آوردن ضربه نهایی بر سپاه دشمن به کار گرفته می شدند. اسب و سوار آنها سراپا غرق در آهن و پولاد بودند. زره هایی که با ورقه های ضخیم فلزی به طرزی ماهرانه طراحی و ساخته شده بود، تمام بدن رزمنده را می پوشاند. اسبان این دسته نیز برگستوانی از چرم شتر داشتند که بر روی آن قطعه هایی از فلز دوخته شده بود. اسلحه آنان عبارت از یک نیزه بلند و محکم، شمشیر و خنجر بود. در دوره ساسانیان فیل نیز وارد عرصه کار زار شد. دسته های فیل که پیل بانان بر پشت آنها می نشستند؛ از جلوی سپاه به حرکت در می آمدند تا در اردوی دشمن و مخصوصاً اسبان آنان ایجاد ترس و وحشت نمایند و آرایش نظامی رقیب را به هم ریزند.

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلم

- ۱- احمدی، داریوش، دنیای ناشناخته هخامنشیان، جوانه توس، ۱۳۸۶.
- ۲- —، هخامنشیان فرمانروایان زمین و دریا، جوانه توس، ۱۳۸۸.
- ۳- —، هزاره‌های پرشکوه، نقدی بر آثار ناصر پورپیرار، مؤسسه فرهنگی انتشاراتی گرگان، ۱۳۸۴.
- ۴- ارفعی، عبدالمجید، گل نبشته‌های باروی تخت جمشید، تهران، دایرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۹۰.
- ۵- اومستد، آلبرت، تاریخ شاهنشاهی هخامنشی، ترجمه محمد مقدم، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۸.
- ۶- بریان، پی‌یر، تاریخ امپراتوری هخامنشیان (از کورش تا اسکندر)، ترجمه مهدی سمسار، تهران، زریاب، ۱۳۷۷.
- ۷- —، وحدت سیاسی و تعامل فرهنگی در شاهنشاهی هخامنشی، ترجمه ناهید فروغان، تهران، اختران، ۱۳۸۶.
- ۸- پیرنیا، حسن، ایران باستان، ج ۳، دنیای کتاب، ۱۳۷۰.
- ۹- تاریخ ایران کمبریج، گروه مؤلفان، ترجمه حسن انوشه، ج ۳ (قسمت اول و دوم)، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۸.
- ۱۰- حصوری، علی، آخرین شاه، تهران، مؤلف، ۱۳۷۱.
- ۱۱- داندامایف، م. آ.، ایران در دوران نخستین پادشاهان هخامنشی، ترجمه روحی ارباب، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۷۳.
- ۱۲- دریایی، تورج، شاهنشاهی ساسانی، تهران، ققنوس، ۱۳۸۳.
- ۱۳- دیاکوف، ا. م.، تاریخ ایران باستان، ترجمه روحی ارباب، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۸۰.
- ۱۴- —، تاریخ ماد، ترجمه کریم کشاورز، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۷۷.
- ۱۵- رضا، عنایت‌الله، ایرانیان و ترکان در روزگار ساسانی، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۶۵.
- ۱۶- زرین کوب، عبدالحسین، روزگاران ایران، تهران، علمی، ۱۳۷۷.

- ۱۷- شاپور شهبازی، علیرضا، «ارتش در ایران باستان»، مجله باستان‌شناسی و تاریخ، سال دهم، شماره ۲۰، بهار و تابستان ۱۳۷۵، ص ۲۲-۲۸.
- ۱۸- —، تاریخ ساسانیان، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۸۹.
- ۱۹- —، جهاننداری داریوش بزرگ، کهن پارسه، ۱۳۸۹.
- ۲۰- —، زندگی و جهاننداری کوروش کبیر، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۹۲.
- ۲۱- —، شرح مستند تخت جمشید به دوزبان فارسی و انگلیسی، تهران، سفیران، ۱۳۸۴.
- ۲۲- شارپ، رلف نارمن، فرمان‌های شاهنشاهان هخامنشی، تهران، پازینه، ۱۳۸۴.
- ۲۳- فرخ، کاوه، سایه‌های صحرا، ایران باستان در جنگ، ترجمه شهربانو صارمی، تهران، ققنوس، ۱۳۹۰.
- ۲۴- فره‌وشی، بهرام، ایرانویج، دانشگاه تهران، ۱۳۴۷.
- ۲۵- قادری، حاتم و تقی رستم‌وندی، «اندیشه ایران‌شهر (مختصات و مؤلفه‌های مفهومی)»، فصلنامه علمی - پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهرا، سال ۱۶، شماره ۵۹، تابستان ۱۳۸۵، ص ۱۲۳-۱۴۸.
- ۲۶- کارنامه اردشیر بابکان، ترجمه قاسم هاشمی نژاد، تهران، نشر مرکز، ۱۳۶۹.
- ۲۷- کخ، ماری، از زبان داریوش، ترجمه پرویز رجبی، تهران، کارنگ، ۱۳۷۶.
- ۲۸- کریستن سن، آرتور، ایران در زمان ساسانیان، ترجمه غلامرضا رشید یاسمی، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۷۷.
- ۲۹- گیرشمن، رمان، ایران از آغاز تا اسلام، ترجمه محمد معین، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۹.
- ۳۰- مرادی غیاث آبادی، کتیبه‌های هخامنشی، نوید، ۱۳۹۰. مجموعه کامل کتیبه‌های هخامنشی همراه با اصل خط میخی، آوانویسی و ترجمه فارسی.
- ۳۱- میرسعیدی، نادر، سلوکیان و اشکانیان، تهران، ققنوس، ۱۳۸۷.
- ۳۲- ویسهوفر، یوزف، ایران باستان، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران، ققنوس، ۱۳۷۷.
- ۳۳- هرتسفلد، ارنست، تاریخ باستانی ایران بر بنیاد باستان‌شناسی، ترجمه علی اصغر حکمت، تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۵۴.
- ۳۴- همایون کاتوزیان، محمدعلی، «فره ایزدی و حق الهی پادشاهان»، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۲۹ و ۱۳۰، خرداد و تیر ۱۳۷۷، ص ۴-۱۹.

معرفی منابع برای مطالعات تحقیقی دانش آموزان

- ۱- ایرمز، دنیس، رهبران جهان باستان، خشایارشا، ترجمه سارا هاشمی، تهران، ققنوس، ۱۳۹۰.
- ۲- برآبادی، محمود، اسکندر مقدونی، تهران، مدرسه، ۱۳۹۰.
- ۳- جوادیان، مسعود، ایرانیان باستان برای من چه کار کرده اند؟، تهران، محراب قلم، ۱۳۹۰.
- ۴- جهانگیریان، عباس، اردشیر بابکان، تهران، مدرسه، ۱۳۸۸.
- ۵- خانیان، جمشید، آریایی ها، تهران، مدرسه، ۱۳۸۲.
- ۶- رستمی گورانی، محسن، نبردهای اشکانیان با رومیان، تهران، مدرسه، ۱۳۹۰.
- ۷- زاهدی مطلق، ابراهیم، آریوبرزن، تهران، مدرسه، ۱۳۸۵.
- ۸- سیدآبادی، علی اصغر، ایران چگونه ایران شد؟، کتاب اول: از آغاز تاریخ تا نخستین حکومت سراسری ایران (از مجموعه تاریخ با غرغهای اضافه)، تهران، آفرینگان، ۱۳۹۲.
- ۹- —، این نقشه بزرگ چرا کوچک شد؟، کتاب دوم: از ظهور تا سقوط هخامنشیان (از مجموعه تاریخ با غرغهای اضافه)، تهران، آفرینگان، ۱۳۹۲.
- ۱۰- —، نخستین تجربه استعمار غربی در ایران، کتاب سوم: از آغاز سلوکیان تا پایان اشکانیان (از مجموعه تاریخ با غرغهای اضافه)، تهران، آفرینگان، ۱۳۹۲.
- ۱۱- شعبانی، رضا، کوروش کبیر، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی، ۱۳۸۱.
- ۱۲- شکری فومشی، محمد، شاپور یکم، تهران، مدرسه، ۱۳۸۵.
- ۱۳- شیخی، مژگان، نبرد حران، تهران، مدرسه، ۱۳۸۹.
- ۱۴- صاعلی، شهناز، بهرام گور، تهران، مدرسه، ۱۳۸۲.
- ۱۵- فروغ بخش، احمد، مهرداد اول، تهران، مدرسه، ۱۳۸۵.
- ۱۶- فرهنگنامه کودکان و نوجوانان، زیر نظر شورای کتاب کودک، ۱۴ ج، ۱۳۶۵-۱۳۹۱.
- ۱۷- کرامپتون، ساموئل ویلارد، کوروش کبیر، ترجمه رضا جولایی، جویا، ۱۳۸۹.
- ۱۸- لطف الله، داود، اسکندر مقدونی، تهران، مدرسه، ۱۳۸۲.
- ۱۹- مزینانی، محمد کاظم، داریوش هخامنشی، تهران، مدرسه، ۱۳۸۲.
- ۲۰- نادری، ناصر، آریو برزن، تهران، مدرسه، ۱۳۸۶.
- ۲۱- نصراللهی، منیژه، شاپور دوم، تهران، مدرسه، ۱۳۸۸.
- ۲۲- واثقی، بهروز، مجموعه قصه های سرزمین من (تاریخ ایران باستان، کاوشگر تاریخ، ۱۶ کتاب)، تهران، ابوعطا، ۱۳۹۰.